

Lozan Andlaşmasının Menfî Cihetleri Hakkında Notlar

Ömer Faruk Altay*

5 Mart 1923. Trabzon mebusu Ali Şükrü TBMM kürsüsünde:
“Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan zafer Lausanne’da heba edilmiştir.”¹

Lozan Konferansında TBMM Hükümetine Karşı Müttefik ve Balkan Blokları

13 Ekim 1922. Fransız yarı resmî *Le Temps* gazetesi, Müttefik Hükümetlerinin Konferansa görüş birliği halinde ve tek cephe olarak gitmelerindeki yarara işaret ediyor: “Paris, Londra ve Roma Hükümetlerinin Konferanstan önce, orada tartışılacak tüm sorunlar üzerinde anlaşmaya varmaları gerektiği görüşü beliriyor. Öyle ki, Müttefikler Konferansta dağınık görünmesinler ve gerçek bir diplomatik eylem birliği ile etkinlikleri kendisini gösterebilir. Ortaya çıkabilecek tüm güçlükler üzerinde Müttefikleriyle anlaşmayı Fransa reddetmeyecektir.”²

8 Kasım 1922. Fransız *L’Intransigeant* gazetesi Léon Balby imzalı “Ateş canlanıyor” sernameli makale neşretti: Batı’ya karşı ayaklanan Doğudur. Müfritler kendisini geride bıraktıkları ya da uzun süre gizlediği oyununu şimdi açığa vurduğu için Mustafa Kemal dost ve hasımlarına karşı aynı saldırgan politikayı uyguluyor; o, Fransa’yı bile kendisine karşı çıkmaya zorlayacak. Franklin-Bouillon, dostu Kemal’in gerçek niyetleri konusunda kuşkusuz yanıldı. Zira, o, Ankara Hükümetinin politika değiştirmesini Fransa’nın tutumu ile asla haklı gösteremez. Müttefiklere karşı Türk davasını savunmakta gösterdiğimiz diretme daha az nankörlükle karşılanmalıydı... Fakat Türkler, Dünya Savaşı zaferiyle kendilerine ilişkin elde ettiğimiz sonuçlardan tehdit ve zor karşısında bizi vazgeçireceklerini sanıyorlarsa yanılıyorlar. Ankara Hükümetinin birden politika değiştirmesi doğrulansa bile böyle bir kötü niyet bizim hemen karşılık vermemizi gerektirir ve bu karşılık da, Müttefikler arasındaki sıkı dayanışma sayesinde etkin olur. Ne de olsa, Fransa, İngiltere ve İtalya’nın birleşmiş güçlerinin hakkından gelmek zavallı bozulmuş Yunan askerlerinin hakkından gelmek kadar kolay değildir.³

9 Kasım 1922. Fransa’nın en büyük gazetesi “*Le Petit Parisien*” 9 Kasım tarihli sayısında 1. sayfada büyük başlıklar altında özel muhabiri Robert Vaucher’in Bursa’dan gönderdiği bir mektubu yayınladı. Bu mektubun ana ve alt başlıkları şöyleydi: “Anadolu’daki Fransızlar aşırı Türklerin kötü muamelesine maruz bulunuyorlar – Fransız postanesi kaldırıldı – Boykot ve arama taramalar – Okullarda Fransızca

Atıf Gösterimi: Ömer Faruk Altay. (2025, Aralık 31). Lozan Andlaşmasının Menfî Cihetleri Hakkında Notlar [Geliştirilmiş baskı]. *Tarih Tahkik*, tarihtahkik.com adresinden edinilmiştir. Haricen, “[Lozan Andlaşması İngilizlerin Zaferi Mi?](#)” isimli makalemizin de okunması faydalı olabilir kanaatindeyiz.

* Siyasî tarih talebesi. Müellif, 1994 miladî senesinde İstanbul’da dünyaya geldi. Lisans tahsilini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde ikmal etti. Meslekî okur-yazarlık vetiresinde, dünya görüşü ve ilmî alakası dönüşüm geçirdi ve bu vechile aynı bölümdeki yüksek lisans tahsilini terk etmek zorunda kaldı. El’ân, (1) 1918-1922 Türkiye siyasî tarihini bilhassa Kemalist cuntanın devletleşmesi vakasındaki Müttefik ve Bolşevik düvel yardımlarının etkilerini tetkik ediyor. (2) İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Partisi dikta rejimlerinde Türkiye Sabataycılarının siyasî teşkilatını talim ediyor. Elektronik posta: tarihtahkik@gmail.com.

¹ Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1989, c. 2, s. 26. Ali Şükrü: “Efendiler, ordumuzun bugün yapacağı bir vaziyet karşısında silahına süngüsünü takıp dişini bilemektir.” T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 5 Mart 1339 (1923), c. 4, s. 133.

² Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 325.

³ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 333.

öğretimi kısıldı – Fransa’da bizim zaferlerini alkışladığımız Kemalist askerlerin Fransız mezarlarına saygısızlığı.”⁴ Diğer bir deyişle, Anadolu’daki müfrit milliyetçilik, Fransa’yı İngiltere’ye yaklaştıran bir faktör olmuştur denilebilir.

10 Kasım 1922. Paris’de münteşir Fransız burjuvazisi gazetesi *Journal des Débats*, Britanya Hariciye Nazırı Lord Curzon’un beyanatını yazıyor: *Dünya Savaşının bitimine doğrudur ki zafere ulaştık, çünkü Müttefiklerin işbirliği ve ortak eylemi daha iyi gerçekleşti. Kanımca, barış da böyle, Müttefikler arası işbirliği ile sağlanabilir. Bu ilke Alman tazminatları ve Ortadoğu sorunu için de geçerlidir.*⁵

14 Kasım 1922. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: Fransa Başvekili ve Hariciye Nazırı Raymond Poincaré, *bir açıklama yaparak, Türkiye ile barış konusunda zaten müttefikler arasında bir uyum olduğunu ve uzlaşma sağlandığını bildirmiştir.*⁶

Uzun bir diplomasi trafiğinin ardından konferans başladığı sırada, Fransa, İngiltere ve İtalya hükümetleri, müzakereler sırasında ortak hareket edilmesi konusunda uzlaşmışlardı.⁷

16 Kasım 1922. *Le Temps* yazıyor: *İngiltere, Müttefiklerden, aralarında Lausanne’da tam bir ortak cephe bulunmasını ve önceden belirlenecek barış şartlarını kabul etmezlerse Türklere karşı zora başvurmayı kabul etmelerini istiyor.*⁸

20 Kasım 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinin Paris’te bir araya geldikleri ve Lozan Konferansı’nda müzakere edilecek meseleleri görüştükleri belirtilmiştir. Haberde, bu konularda müttefikler arasında bir uyumun hâkim olduğu da vurgulanmıştır. İsmet Paşa ve beraberindekiler de 20 Kasım sabahı Lozan’a gelmişlerdi. İsmet Paşa, İstanbul’dan önceki gün gelen Hamid [Hasancan] Bey’in getirdiği uzun mektup aracılığı ile son Türk talepleri konusunda bilgilendirilmişti. İngiliz delegeler, konferansın başarıya ulaşacağına ve Türklerin Avrupa çıkarlarına hizmet edecek şartları kabul edeceklerine inanıyorlardı. Mussolini ise müttefik hükümetlere sunduğu taleplerin müttefik dayanışması çerçevesinde kabul edilmesi bekleniyordu. Müttefik dayanışmasının yanı sıra bir de Balkan dayanışması oluşturulmuştu. 4 Balkan devletinin (Güney Slavya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan) temsilcileri, Nintchitch’in başkanlığında Lozan’da bir araya gelmişti. Toplantının amacı, konferansta Balkan devletlerinin ortak hareket etmelerini sağlamaktı. Konferans müzakereleri öncesinde Türk heyetinin karşısında güçlü iki blok oluşmuştu: Müttefik bloğu ve Balkan bloğu.*⁹

Mudanya görüşmeleri sırasında Fransa ve İtalya’nın da Türk tezine karşı sempati ile baktıkları görülmekteydi. Ancak barış konferansı başladığı sırada, Moskova Hükümeti dışında Türk taleplerini haklı bulan ve destekleyen bir devlet bulunmamaktaydı.¹⁰

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 327.

⁵ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 336.

⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 440.

⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 441.

⁸ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 325.

⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 435. Diğer bir deyişle, Mustafa Kemal kültürünü tahkim etmeye matuf Kemalist tarih yazarlarının (ki bunlar Müttefiklerin TBMM Hükümetindeki fırkalaşmalardan istifa ettiklerini hesaba katmazlar) sık sık tekrarladıkları "Müttefik bloğunu bozmuş ve zafer kazanmıştır" nakaratı, vakıayı çarpıtmaktadır.

¹⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 436. Bu bağlamda Müttefikler, silahlandırmış oldukları TBMM Hükümetine karşı Lozan’a kadar diplomatik iyi polis kötü polis rollerini de icra etmişlerdir denilebilir.

*1922 Kasımında, Lausanne Konferansı öncesinde Fransız kamuoyu İngilizlerin yanında Türklere karşı bir tutum aldı idi.*¹¹

TBMM Murahhas Heyeti Reisi Miriliva Mustafa İsmet (İnönü), Lozan Konferansında hiçbir komisyonun başkanlığını elde edememiştir.¹²

22 Kasım 1922. *Türkiye'nin Avrupa'daki sınırları konusu 22 Kasım'da gündeme gelince, İsmet Paşa, Trakya'da, Karadeniz'den Meriç ırmağının ağzına kadar uzanan ve 29 Nisan 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla saptanmış olan savaş öncesi Türk sınırlarının iade edilmesini; Edirne'yi İstanbul'a bağlayan Kuleli Burgaz - Mustafa Paşa demiryolunun bulunduğu bölgenin bu sınırlar içinde bırakılmasını; ayrıca, hududunu kesinlikle açıklamadığı Batı Trakya'da halkoyu düzenlenmesini istemişti. Söze karışan Yunan temsilcisi Venizelos, yazgısı Neuilly Antlaşmasıyla çizilmiş olan bu bölgelerle Türkiye'nin bir ilgisi olmadığını öne sürmüştü; Sırbistan temsilcisi Nincic ve Romanya temsilcisi Duca, Müttefiklerle birleşerek Türk tezine karşı cephe almışlardı. Curzon'a göre Müttefikler, Meriç sınırı üzerinde ısrar etmeli ve Türklerin hak iddiasında bulundukları Batı Trakya'da plebisit düzenlenmesini reddetmeliydiler*. Bu görüşlerinde onu Fransız ve İtalyan temsilcileri desteklemiş; Müttefiklerin bu önemli konuda birlik halinde davranışları ve Balkan devletlerinin Türk tezine karşı bir blok oluşturmaları, Türk delegasyonunu şaşırtmıştı.*¹³

25 Kasım 1922. *Arazi Komisyonu 25 Kasım'da Trakya konusunu yeniden ele alırken, Lord Curzon, Türklerin Batı Trakya'da plebisit yapılmasıyla ilgili önerisini reddetmiş; Meriç sınırı üzerinde direnmiş, ama Türklere küçük bir ödün vererek, Meriç'ten başlayan tali demiryolunu ve tren garını Türklere önermiş; ancak bir Yunan kasabası olduğunu iddia ettiği Karaağaç'ı Yunanlılara bırakmış; İsmet Paşaya, davet eden devletlerle bir çatışmaya girişmekten kaçınmasını, bu denli bir çatışmanın yeni bir savaşa*

¹¹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 301.

¹² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 443.

* Misak-ı Milli'nin üçüncü maddesi şu idi: "Trakya sulhüne talik edilen garbi Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemâl-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebaen vaki olmalıdır." 16/17 Ocak 1923'de Mustafa Kemal, İzmit Kasrı'nda, yandaş gazetecileriyle hususî basın toplantısı gerçekleştirecek ve Garbî Trakya meselesi mevzu bahis edilince şunları ifade edecekti: "Garbî Trakya hakkındaki maddeyi Misak-ı Milliye ithal edenler hiçbir şey düşünmemişlerdir. Bunu koyan ben değilim. Bu madde sonradan ithal edilmiştir. Denilmiştir ki arayı umumîyeye müracaat edilirse Garbî Trakya'nın, bize iltihakı temin edilmiş olacaktır. Garbî Trakya'nın bize geçmesi kuvvet midir? Zaaf mıdır? Bunu düşünmek icab eder. Benim nokta-i nazarıma göre zaaftır. Garbî Trakya'nın Şimalinde Bulgaristan, Cenubunda deniz, Garbinde Yunanistan vardır. Bu arazi bu suretle iki düşman arazisine doğru uzanmıştır. Orasını elde tutmak için sarf olunacak kuvvet oradan elde edilecek istifadeye tekabül etmez. Anavatan'ın selameti nokta-i nazarından Garbî Trakya'dan sarf-i nazar etmek lazımdır. Garbî Trakya hakkında muhtariyet ve sair suretle ortaya atılan nazariyat, muvakkat mahiyeti haizdir. Meselenin hakiki olarak çare-i halli burasını Yunanistan'a bırakmaktır. Aynı zamanda Bulgarlar'la Yunanlılar arasında daimi bir niza zemini olacaktır. Yakın zamanlarda Bulgaristan'dan iki zat benim yanıma geldi. Bunlar, dostluk tesisiyle beraber iki şey istiyorlardı. Biri mahreç, diğeri şarkî Trakya'daki Bulgarları yerinden oynatmayalım! Onlara biraz müsadat verelim. Bu müsadat ekalliyetlere verilen imtiyazat gibidir. Ben buna şu cevabı verdim: Bulgaristan Türkiye ile hakikaten dost olmak ister mi? İsterse Türkiye ile Bulgaristan arasındaki menafiîyi tetkik ve tahlil edelim. Ve nihayete kadar bu menafiîin istilzam ettiği hattı hareketi takip edelim. O kadar ki aradaki hudut mevhum bir hattan ibaret olmalıdır. Yoksa Şarkî Trakya Bulgarları'na müsaadat vermek, ve gidenlerin gelmesine müsaade etmek hususu bir nokta-i nazar ifade eder. Bulgarlar denize indikleri taktirde tabii Türk-Yunan dostluğu mevzuubahs olur." Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)* [Doğu Perinçek, haz.], 1998, s. 90. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Alıntıldığımız paragraf, Kemalist tarih yazarları tarafından yıllarca gizlenmiş, Doğu Perinçek mesaisiyle gün yüzüne çıkartılmıştır.

¹³ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 383.

*yol açabileceğini belirterek onu uyarmış; bu konuda Müttefiklerin Balkan devletleriyle güçlü bir blok oluşturduklarını öne sürmüştür.*¹⁴

2 Aralık 1922. İspanya'nın Bern Elçisi ve Lozan Murahhası Reynoso, Madrid'e rapor gönderdi. *Kapitülasyonlar [Türkiye'de Yabancılar Uygulanacak Rejim] Komisyonu'nun İtalya Başdelegesi Marki Garroni'nin başkanlığında toplanacağını haber vermektedir. İngiliz delege Sir Rumbold, kendisine oturumun sadece yöntem üzerine olacağını ve tarafsız devlet heyetlerinin katılmayacağını bildirmiştir. İngiliz delege, "böylelikle, Türklerin karşılarında tüm Avrupa'nın birleştiğini görerek, itiraz etmemelerini amaçlamaktadır."*¹⁵

15 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Curzon'un azınlıklar meselesindeki sert müdahalesi sonucunu vermiş ve İsmet Paşa, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne gireceğini ve cemiyetin azınlıklar konusunda müdahalesini kabul edeceğini deklare etmiştir. Türkiye, komisyondaki diğer temsilciler ve ABD gözlemcisinin Curzon'a destek olması üzerine, konferansta yalnız kalmamak için bu kararı almıştır. Müttefikler, bu toplantıda, Milletler Cemiyeti'nin Türkiye'nin cemiyete girişi için Ocak ayında olağanüstü toplanmasını talep etmiştir.*¹⁶

5 Şubat 1923. 4 Şubat'da konferans kesintiye uğramıştı. İspanyol matbuatı yazıyor: *TBMM Hükümeti Delegasyonu, dün, Karaağaç, Trakya'da halk oylaması ve Gelibolu'nun istihkâmı ile ilgili taleplerinden vazgeçerek ve Boğazların askersizleştirilmesini kabul ederek antlaşmanın topraklarla ilgili maddelerini imzalamaya hazır olduğunu açıkladı. Azınlıklar sorunu, müttefik temsilcilerinin arzuları çerçevesinde sonuçlandı. TBMM Delegasyonu, demiryolları borçlarının, bu yolları kullanan ülkeler arasında bölüşülmesinin ardından kalan rakamı ödemeyi kabul etti. Geriye Türkiye'de yaşayan müttefik vatandaşlarının durumunu düzenleyen özel antlaşmalar kaldı. TBMM Delegasyonu sonunda hukuk sorununu da çözdü.*¹⁷

6 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Fransa murahhası Mourice Bompard Türklerin Lozan'da veya başka bir yerde antlaşma imzalamaya hazır olduklarına dair söz aldığını açıklamıştır.*¹⁸

İspanyol *El Sol* gazetesi, Paris muhabirinin yazısını neşretti:

Lozan Konferansı'nın dağılması Paris'te büyük bir şaşkınlık yarattı. Çünkü gelen son haberlere göre antlaşmanın imzalanmasına kesin gözüyle bakılıyordu. Ben her zaman Lozan'ın uluslararası durum için en yakın tehlike olduğuna işaret ettim.

Asıl sürpriz Türklerin Fransızlara İngilizlerden daha uzak olmaları ve Fransa ile değil İngiltere ile ayrı bir barış antlaşması imzalamaya hazır olduklarını göstermeleridir. Görüşmelerin kesilmesinin açık nedeni kapitülasyon sorunudur. Bütün müttefikler ve Birleşik Devletler Türkiye'deki yabancılar için hukukî garantiler talep etme konusunda hemfikir. Ancak ekonomik sorunlarda, yabancılar tarafından istismarı bitirmeyi ve kamu borçlarını Türk Lirası ile değil Frankla ödenmesini arzu eden Fransa, Türk tezinden en çok zarar eden ülke.

Bununla birlikte, Paris Hükümeti'nin politikası konferansın dağılışını bildirmemesi ve müzakerelerin yeniden başlamaması durumunda yıkılır. Aslında müzakerelerin kesilmesi Fransız-İngiliz ilişkilerini etkileyecektir. Henüz

¹⁴ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 384. 24 Kasım 1922 tarihli İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesinin aktardığına göre *Venizelos, İsmet Paşa'dan sonra söz alarak yaptığı konuşmasında Batı Trakya halkının büyük bir kısmının Türk olduğunu itiraf etmiştir* (Tüylü-Turan, 2019, s. 461).

¹⁵ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 387.

¹⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 477.

¹⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 504. "Haberlere göre, kapitülasyonlar ve azınlıklar meselesi dışında hemen hemen tüm konularda Türk heyetinin verdiği tavizlerle anlaşma sağlanmıştı."

¹⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 507.

Londra Hükümeti, Poincare'e Türkiye ile ayrı barış antlaşması imzalama hakkı istediğine ilişkin notayı henüz göndermedi.¹⁹

7 Şubat 1923. İspanyol matbuatı Lord Curzon'un beyanatını neşretti: *Lozan'da sadece İngiltere'nin çıkarlarını değil aynı zamanda müttefik birliğinin çıkarlarını ve gerçek bir barış sağlanmasını da savundum.*²⁰

8 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Türk basını, Türklerin kabul edemeyeceği maddeleri antlaşma maddeleri arasına koyan Fransa'yı Lozan'ın başarısızlığının sorumlusu olarak gösteriyor.*²¹

İspanyol matbuatı yazıyor: *İzmir sorunu, Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasının ardından İzmir Valisi Abdülhalik Renda'nın 6 Şubat tarihinde müttefik savaş gemilerinin kumandanlarına gönderdiği bir bildiri ile başlamıştır. İzmir Valisi, İzmir kıyılarında dolaşan Fransız, İngiliz ve İtalyan savaş gemilerinin kumandanlarına gönderdiği bildiride, 1000 tonun üzerindeki gemilerin Osmanlı karasularında olmalarına Türk yetkililer tarafından izin verilmemiş olduğu gerekçesi ile 6'sını 7'sine bağlayan gece saat 12.00'den önce bölgeden ayrılmasını istemiştir. Kumandanlar, hükümetleri tarafından orada durmaya zorunlu tutulduklarını ve valinin bildirisine uymadan önce hükümetlerinden emirler beklediklerini bildirmişlerdir. Diğer taraftan İstanbul'daki müttefik yüksek komiserleri, amiralleri ve generalleri Ankara Hükümeti temsilcisine, İzmir valisinin tavrına karşı ortak bir protesto vermiş ve ardından Bir İngiliz amirali emrindeki kruvazörle İzmir'e doğru yola çıkmıştır. İngiltere ve Fransa hükümetleri de Ankara Hükümeti nezdinde bu bildiriye protesto etmişlerdir. İki hükümet, bu bildiriye reddetmeye ve Türk Hükümeti'ne ilgili savaş gemilerine bir saldırı olması ihtimaline karşı bu gemilere kendilerini savunma emri verildiğini bildirilmeye karar vermişlerdir.*²²

Mezkûr notanın esbab-ı mucibesini Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği Basın Müşaviri Georgiy A. Astahov mevzubahis etmiştir: *İzmir Limanı'nda, Antant'ın dört parçadan oluşan bir donanma bölümü var. Körfezin biraz açığında on parçadan oluşan başka bir bölük daha var. Ağır topların namluları şehre ve şimdi iktisat kongresinin toplantısı yapılan eski incir fabrikası binasına dönük. Kıymık yığınının dönüşmesi için tek bir hafif top mermisinin bile yeterli olacağı bu binada Mustafa Kemal, Türkiye'yi asırlardır baskı altında tuttukları, kapitülasyonları ve Düyun-u Umumiye'yi getirdikleri için emperyalistleri parlak, alabildiğine sert bir konuşmayla mahkûm ediyor. Türk halkının Misak-ı Milli'den en ufak taviz vermeksizin sonuna kadar mücadele etme sarsılmaz kararlılığından söz ediyor.*²³

Haziran 1923. *Meyveleri nasıl topladılar* mecaziyla yabancı kapitalistleri mevzubahis eden Astahov, TBMM Hükümeti aleyhine dönen ahvali şöyle tasvir ediyor:

İlk Lozan Konferansı bitti, ikincisi de üç aydır devam ediyor. Bozgunun, Yunanlıların bozgununun yıldönümü. O zaman geçen yıl Türkiye, zaferden sonra ülkenin yenilenmesi yolunda yürürken yaralarını huzurla sarabileceğini ümit ediyordu.

¹⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 506. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 509.

²¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 506.

²² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 543-544. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir. Diplomasi trafiği neticesinde Müttefikler ile TBMM Hükümeti tarafları uzlaşacaklar; Britanya Hükümeti, fanatik muhaliflerine karşı Mustafa Kemal yönetimini itibarî kuvvetlendirmek için bir muhrib hariç İzmir'deki diğer savaş gemilerini geri çekecektir (Tüylü-Turan, 2019, s. 550).

²³ Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 67. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millîye ilişkin sözleri popülisttir hatta belki de kuru birer laftır. Lozan'da Misak-ı Millîden pek çok tavizler verecektir. Mesela arazi cihetinden Batı Trakya, İskenderun, Musul.

Şimdi (1923 yazı) her yeni gün, General Pellé'nin her yeni sözü, bir İngiliz uçağının Gelibolu üzerinde her yeni uçuşu, Beyrut'taki ve İskenderiye'deki her yeni tutuklama, geçen yılın ümitlerinden son kalanları da alıp götürüyorlar. Fransa ile geçen yıl yapılan flörtten, Mougin'e verilen ziyafetlerden, Türk siyasetçilerin Fransız diplomatlarıyla birliğini resmeden dokunaklı fotoğraf karelerinden iz kalmadı. Mougin bir siyasi çalışmada değil de "sayfiye yerinde" sayılıyor. Fransız generalleri ve diplomatları *Karagöz* (Konstantinopol'deki bir mizah dergisi) karikatürlerinde münhasıran karşımıza çıkıyorlar. Geçen yılın Claude Farrere ve Madam Gaulis gibi idollerinin de itibarı kalmadı. Tartışmasız türkofil Pierre Loti gibi birinin ölümü bile çok zayıf bir ilgiyle karşılandı; bu ölüm Ankaralı gazeteciler tarafından, ölüyü tütsülerken tütsü başkalarına değsin diye kullanıldı. Suriye'den her gün, Fransızların yeni bir barbarlığıyla ilgili haber veren telgraflar yağıyor. Lozan'dan gelen haberler Fransız emperyalizminin yağma hırsını gösteren yeni işaretler veriyor. İtalya'ya gelince... Ona olan ciddi yaklaşım çoktan kayboldu. Lozan'da Türklerle gayriresmi bir sohbet sırasında İtalya'yı zaten hesaba katmadıklarını bildirdikleri söyleniyor. Bu da anlaşılır, zira İtalyan hükümeti Lozan'daki ciddi problemlerde en ufak bir bağımsız tavır göstermedi, iradesini her konuda diğer orkestra şeflerine bıraktı.

Birleşik cepheyi parçalamaya yönelik konvülsif çabalarda Polonya ile mutabakata bile ümit bağlandı. Ama bu ümitler de çiçek vermeden soldular; Türkiye ve Polonya arasında başlayan görüşmelerle ilgili ümitvar makalelerin ertesi günü, kapitülasyon peşinde koşan emperyalist vatanperverlerinden aşağı kalmayan "eski dost"a acı sitemler ortaya çıktı.

İngiltere... Onunla ilişkide üslup daha dikkatli. İngiliz, karikatürlerde genellikle yüzünde barışçıl bir ifadeyle lütfedip gülümserken resmediliyor. Ama bu dikkat, İzmir ve Bursa'da kazanılan zaferleri büyük ölçüde değersizleştirmeye ve Hindistanlı Müslümanlar gibi kendilerini Türkiye'nin savunucuları sayanları aldatıp kendi siyasetini belirsizleştirmeye yeltenen İngiliz emperyalizminin gücüne olan sınırsız nefreti içinde gizlemek zaruretinin bilincinden başka bir şey değil. Barışa duyulan açlık, bilhassa saltanatın tasfiyesi ve ülke içinde bir dizi atılımla halk kitlelerinin önüne iktisadi gelişme ve kültürel-siyasi yenilenme perspektiflerinin açıldığı andan itibaren şiddetlendi; bu açlık, Türkiye toplumunun Lozan'daki İsmet Paşa'dan Ankara ve Zonguldak işçilerine kadar düşünmesini bilen bütün unsurların "dişlerini sıkmak," İngiltere'ye olan nefretini gizlemek zorunda bırakıyor; bu nefret ise ne kadar özenli ve derine gizlenmeye çalışırlarsa o kadar güçleniyor.

Misak-ı Milli, içinin boşalması tehdidiyle karşı karşıya. Batı Trakya'yı ve bir dizi başka aziz toprak parçasını almak ümidi yok artık. Musul ise problemlidir. Türkiye'nin yerle bir edilen batı vilayetlerine karşılık 4 milyarlık tazminat almak yerine Karaağaç'ın kemirilmiş kemiğiyle yetinmesi gerekti. Ve borçların faizlerinin altınla ödenmesi ihtimali, bütün bütçenin yarısını yutmakla tehdit ediyor.

Avrupaya karşı asırlardır biriken nefret her geçen gün ve saat kesifleşiyor, ölçülemeyecek kadar büyük bir enerji birikimine yol açıyor, bu enerjinin gücü İsmet Paşa'nın İngiliz dretnotlarının gücünü ve İngiliz emperyalizminin mali-iktisadi kudretini hesaba katarak Lozan'da verdiği tavizlerin neredeyse karesi, küpü kadar katlanarak büyüyor; zaferi, bu enerjinin sınırlarına ulaşmış da dışarı doğru tekrar patlayacağı anda onun bütün biçimleriyle kendi eylemlerini koordine etmeye cüret edebilecek olanın kazanacağını peşinen söylemek mümkün.²⁴

Ağustos 1968. İsmet İnönü: *Biz Lausanne Konferansına giderken şu kanaatte idik ki Fransa ile yumuşayan münasebetlerimiz daha da iyileşecektir. Bütün güçlüğü yalnız İngilizlerden bekliyoruz (...) İngiltere Hükümeti Lausanne Konferansı başladığı zaman Müttefikleri bizim karşımızda yekvücut bir bütün olarak göstermek için mütemadiyen gayret sarfediyordu. Biz bunu seziyor ve tahmin ediyorduk. Fakat tatbikatta hergün biraz daha görüldü ki İngilizlerin çalışması ile Müttefikler arasında beraberlik sağlanması tahminimizden de çok daha kuvvetli ve ileri bir derecede sağlanmıştır.*²⁵

²⁴ Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye'ye*, 2022, s. 111-113. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

²⁵ Ulus, 29 Ağustos 1968, *İnönü'nün Hatıraları*; Aktaran: Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuyu (1919-1922)*, 2023, s. 320.

Lozan, Mondros'un Mu Yoksa Mudanya'nın Mı Devamıdır?

29 Kasım 1922. İspanyol matbuatı yazıyor. Lozan'daki Yakın Doğu İşleri Konferansı tamirat komisyonu içtima ediyor. Komisyon Başkanı Fransız Murahhas Barrere Mondros Mütarekenamesini esas aldıklarını ifade edince, TBMM Hükümeti Başmuraahhası Mirliya İsmet derhal söz alıp Mudanya Mütarekenamesinin esas kabul edilmesi lazım geldiğini belirtmiş fakat İngiliz Başmuraahhas Curzon, Müttefiklerin Mondros'u esas aldıklarını vurgulamıştır.²⁶

Mağlub Muamelesi. *Sonradan Ankara'ya ABD Büyükelçisi olarak gönderilen Lozan'daki ABD Delegesi Grew, anılarında bu durumu şöyle anlatır: "İsmet, galip bir devleti temsil etmekteydi, fakat ona yenilmiş bir düşman gibi davranılıyordu. Konferansın düzenlenmesinde Türk Delegasyonuna hiçbir önem verilmiyordu... İsmet Paşa, Konferansa önceden çağrılanların dışında bir ülkenin çağrılmasını istedi. Reddedildi. Başlıca komisyonlardan birinin başkanlığının Türkiye'ye verilmesini istedi. Reddedildi. Genel Sekreter Türk olsun dedi. Reddedildi. Türkiye'nin iki yerine üç delegeyle temsilini istedi. Reddedildi. Öteki istekler de bunun gibi reddedildi. Her istekten sonra Lord Curzon, öteki maddeye geçmekle yetiniyordu."*²⁷

14 Şubat 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Müttefik yüksek komiserleri Mondros Ateşkesi'nin halen yürürlükte olduğunu ve Türk yetkililerin bahsedilen gemilerin gitmesini istemeye hakkının olmadığını bildiriyorlar.*²⁸ Diğer bir deyişle Mudanya, Mondros'u mülga kılmış değildir Müttefikler indinde.

Lozan ve Trakya'da Yunan Askerî Tehdidi

27 Eylül 1922. Mustafa Kemal'in ABD'li gazeteci John Clayton'a beyanatından: *Anadolu'da yendiğimiz düşman başka sorunlar çıkarmak için Trakya'da organize oluyor.*²⁹

28 Eylül 1922. İspanyol *El Imparcial* gazetesinin haberine göre Yunanistan, Trakya'ya asker yığıyor.³⁰

2 Ekim 1922. Atina Elçisi Lindley, Lord Curzon'a 533 numaralı mahrem telgraf keşide eyledi. Buna göre:

Yunanistan'daki askeri darbenin başkanı Albay Plastiras, 2 Ekim sabahı İngiliz elçisi Lindley'le görüşmüş ve Müttefik generallerinin 3 Ekim'de Kemal'le görüşüp görüşmeyeceğini sormuştu. Lindley, ona, tüm Müttefik generallerinin bu görüşmenin yapılmasını istediklerini söylemişti. Plastiras, Yunan ordusunu yeniden örgütlemek için Trakya'ya gideceğini söylemiş ve bu ilin kaderinin ne olacağını sormuştu. Lindley, ona, İngiliz yönetiminin barış istediğini ve Kemal bir konferansa katılmayı kabullenirse, Yunanlıların bunu reddetmelerinin çılgınlık olacağını söylemiş ve Yunanistan Müttefiklerin kararlarını kabullenmezse, kendi evini düzene koymada yardım bekleyemeyeceğini vurgulamıştı. Plastiras ona şu karşılığı vermişti: "Yunanistan bunu reddederse, savaş nedeniyle güçsüz kalmış olan bir düşmanla karşı karşıya kalacak; Yunanlılar ise güçlerini koruyacak ve hatta İstanbul'u ele geçirebileceklerdir."

Lindley, ona şunları söylemişti: "Son iki yılın vermiş olduğu ders, Yunanistan tek başına kalırsa hiçbir şey yapamayacağını göstermiştir. Şimdi, Plastiras'ın önermiş olduğu gibi harekete geçerse yine tek başına kalacak

²⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 473-474.

²⁷ Grew, *Turbulent Era*, s. 492; Aktaran: Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 194, dipnot *.

²⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 548. Şerh: 6 Şubat 1923'da Kemalist İzmir Valisi Yanyalı Mustafa Abdülhalik (Renda), Müttefik donanma kumandanlarına nota vererek 1000 tonun üzerindeki gemilerin Osmanlı karasularında olmalarına Türk yetkililer tarafından izin verilmemiş olduğu gerekçesi ile 6'sını 7'sine bağlayan gece saat 12.00'den önce bölgeden ayrılmalarını istemişti. Müttefikler bu kararı tanımadılar.

²⁹ Abdullah Berk, *Amerikan Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1922)* [Yüksek Lisans Tezi], 2020, s. 218.

³⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 524.

ve bu, onun için gerçek bir felaket olacaktır.” Plastiras bu sözlere boyun eğmiş, kendisinin politikacı olmadığını; Venizelos’un dış durumu anladığını; bu konuda en iyi hakem olduğunu ve onun önerilerine göre davranacağını; bu arada Trakya’daki Yunan ordusunu berkiteceğini söylemişti. Lindley ona şunları söylemişti: “Yunanistan’da disiplinli bir ordu bulunması oldukça önemlidir; çünkü Kemal’in başarılarıyla onun kafasının ne kadar şişirilmiş olduğunu kimse bilmiyor.”³¹

15 Ekim 1922. Başkumandan Mustafa Kemal ile İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf (Orbay), terhis namı zikredilmeksizin fakat bütçe carî açığını kapatmaya matuf malî bir kemer sıkma politikası şeklinde izhar edilmek suretiyle 1297-1300 (1881-1884) tevellüdlü 4 sınıf eratın teshisini meclisten habersiz, gizli surette kararlaştırdı.³² Bu hususta dikkat çekici bir cihet var ki Yunus Nadi’nin *Yenigün* gazetesi, bu kararı, *terhis* namıyla gizliliği ihlâl ederek kamuoyuna duyurmuştur. 4 sınıf erat yaklaşık 30.000 kişiye tekabül etmektedir. Fakat Temmuz 1923’e değin yekûn olarak 17 sınıf erat terhis edilecektir. Sulh muahedesi imzalanmadan evvel, böylesi büyük çaplı ve akıl almaz terhis muamelatı, *Batı Cephesi Ordularında cephe kumandanları üzerinde büyük üzüntü ve tepkiye neden olmuştur*. Örneğin Garb Cephesindeki 2’nci Ordunun mevcudu neredeyse %50 azaltılmıştır. *Zaten Türk askeri kaynaklarında hakim olan görüş yapılan terhislerin Lozan Konferansı’nın gidişatı üzerinde olumsuz, Türkiye’nin haklı davalarının kabulünde güçlük yaratan etkisinin büyük olduğu yönündedir.*³³

12 Kasım 1922. Atina’daki İngiliz elçisi Lindley, 12 Kasım’da Lord Curzon’a gönderdiği gizli ve ivedi telgrafta şunları belirtmiştir: “Yunanistan’da iç durum kötüleşiyor. Yönetimle ihtilal komitesi daha aşağı rütbelere sahip subayları denetleyemiyor. Sabık bakanların hayatları tehlike içindedir.”³⁴

14 Kasım 1922. İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Harold Nicolson, Lindley’in 12 Kasım tarihli telgrafıyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştı: “Yunanistan’da büsbütün bir karmaşanın tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Yunanistan’ın komşuları bu durumdan yararlanabilir... Öte yandan, Lozan Konferansı çökerse, Batı Trakya’da örgütlü bir Yunan ordusuna gereksinimiz olacaktır. Trakya herhangi bir Kemalist saldırısına karşı direnişte bulunabilecektir.”³⁵

9 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: Yunan General Pangalos, müzakerelerin Türkler tarafından kesilmesi durumunda, Yunan ordusunun Kemalistlere hemen saldırmaya hazır olduğunu deklare etmiştir.³⁶

Lozan Konferansı ve Noel Tatili

20 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: Lozan’da görevleri biten uzman, general ve amiraller, Noel’i geçirmek üzere ülkelerine dönmeye başlamışlardır.³⁷

³¹ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 372. İktibasdaki yurgu tarafımıza aittir.

³² Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 753.

³³ T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, s. 959; Aktaran: Serpil Sürmeli, *General Charles Harington’un 1920-1923 Dönemi Türkiye Raporu*, 2007, s. 78-80.

³⁴ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 378.

³⁵ Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 378.

³⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 488-489. Kontrollü Büyük Taarruz’un belki de en başarısız ciheti, Trakya’da müstahkem zinde Yunan silahlı kuvvetleri bırakmış olmasıdır denilebilir zira merhum Yunan müsellah kuvvası, Lozan Konferansı sırasında TBMM Hükümetine karşı caydırıcı bir unsur teşkil etmiştir.

³⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 489.

24 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Konferans, 23 Aralık'ta fiilen tatile girmiş ve Fransa ve İtalya temsilcileri ülkelerine dönmüştür. Konferans tatile girmeden önce Curzon, Barrere ve Garroni, bir kez daha toplantı yaparak mevcut durumu gözden geçirmişlerdir.*³⁸

27 Aralık 1922. İspanyol matbuatı yazıyor: *Noel tatili sırasında gerçekleşen müzakerelerden de herhangi bir sonuç alınamamıştır. Barrere ve Bompard'ın 27 Aralık'ta Lozan'a dönmeleri bekleniyor.*³⁹

Müttefikler, dinî bayramlarını idrak etmek için Noel haftasında Lozan Konferansını bilfiil tatil etmişler, müzakereleri en alt seviyeye düşürmüşlerdir. Doğrusu bu tavır, düvel-i galibe tavrıdır. Diğer taraftan, TBMM Hükümeti mağlub devlet değil idiye, diplomatik mütakabiliyet mucibince, Ramazan Bayramında (1-3 Şevval 1341 / 17-19 Mayıs 1923) Lozan Konferansını bilfiil tatil et(tir)miş olması lazımdı.

Lozan'da Kapitülasyonların İlgasına Karşılık Şeriat'ın İlgası

18 Eylül 1914. İspanya'nın Bordeaux Büyükelçilik Maslahatgüzarı, İspanya Hariciye Nezaretine cevabî telgraf keşide eyledi. *Quai d'Orsay* (Fransa Hariciye Nezareti) Siyasî Müsteşarı, kapitülasyonlar tedricen kaldırılmalıdır demiştir: *Müsteşar kendisine [İspanyol maslahatgüzara], kapitülasyon rejiminin ikili antlaşmaların bir sonucu olduğunu; bu doktrinin kısa bir süre önce Paris'te imzalanan anlaşmanın bir maddesinde de özetlendiğini ve imzacı olarak hazır bulunan Maliye Nazırı Cavid Bey'in de bunu kabul ettiğini söylemiştir. Bu nedenle müsteşara göre, Fransız Hükümeti; konu incelenmeden ve kendisine danışılmadan kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeyecektir. Zaten, Fransa İstanbul Büyükelçiliği, Babıâli'ye iradeyi yok saydıklarını bildiren protesto notası vermiştir. Müsteşarın bizzat kendisi, kapitülasyonların kaldırılması gerekliliğini kabul etmekte; fakat bunun kademeli olarak ve ilgili tarafları dâhil ederek yapılması gerektiğini düşünmektedir. Fransız müsteşar; Almanya'nın Türkiye'yi protestosunda samimiyete güvenmemekte, hatta Almanya'yı bu durumun azmettiricisi olarak görmektedir.*⁴⁰

6 Aralık 1917. Britanya Başvekili Galli liberal David Lloyd George'nin yardımcısı ve Ferman Mühür Emni Muhafazakâr Bonar Law, Lloyd George'nin şahsına bağlı gizli servisin lideri Vincent Caillard'a muhtıra verdi. İTC Harb Kabinesinin savaş dışı kalması için şu şartların teklifi düşünülüyor: *Şahsi görüşler olarak, Müttefikler bağımsız Osmanlı Devleti'nin yok olmasını ve İstanbul'un teslimini istememektedir. Fakat boğazlar'da serbestlik sağlanmalı; Arabistan bağımsız olmalı; Mezopotamya ve Filistin, savaştan evvelki Mısır'a benzeyerek, mahmi bir devlet olmalı; Ermenistan ve Suriye'ye otonomi verilmelidir. Buna karşılık olarak, kapitülasyonlar kaldırılacak ve mali açıdan Türkiye'ye cömert yardımda bulunulacaktır.*⁴¹ Daha basit bir ifadeyle, kapitülasyonlar zaten gözden çıkarılmıştı. Mamafih Müttefikler, gözden çıkarmış oldukları bir müesseseyi ilga etmek için muazzam bir taviz koparmayı başarmışlardır: İslam Devletinin tasfiyesi.

13 Kasım 1920. İspanya'nın İstanbul Fevkalade Elçisi Juan Servet, İspanya Hariciye Nezaretine "Türkiye'deki Yasal Reformlar Projesiyle İlgili Olarak Tarafsız Devletler" başlıklı rapor gönderdi. Avrupa hukuku transfer edilirse Türkiye'deki adlî kapitülasyonlar kaldırılır: *Değişmesi ya da kaldırılması gereken adlî kapitülasyonların yerini alacak yeni düzenlemenin tarafsızlığı ve doğrudan yönetimi; ancak tarafsız*

³⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 490.

³⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 490.

⁴⁰ Yasemin Türkan-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 119-120. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴¹ *Başkan'ın Şahsi Görüşlerinin Özeti*, HL/F/6/1/16 (b), 6 Aralık 1917; Aktaran: H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, 1999, s. 426-427.

*devletlerce sağlanabilecektir. Servert, adlî kapitülasyonlarla ilgili olarak; “yerini alacak bir başka rejim olmaksızın ya da yabancılara kesinleşmiş düzenlemeler garanti edilmeksizin kaldırılmayacağı” görüşündedir. Komisyonun hazırlayacağı yeni sistemde, Avrupa’da geçerli olan kanunların “az biraz kopyalanarak” Osmanlı topraklarında uygulanabilmesi imkânsızdır. Avrupa ve Doğu medeniyetleri arasındaki karakter farkını ve halkın dini kanuna alışık olmasını bunun en büyük sebebidir.*⁴²

20 Aralık 1920. Bakü Türkiye Komünist Fırkası Merkez Komitesi içtima ediyor: *Gelelim İngilizlere: Türkiye’ye yanaşmakla beraber iktisadi hürriyeti temin ediyor, kapitülasyonlardan vaz geçiyor.* [...] ⁴³

3 Şubat 1921. Philadelphia’da münteşir *Public Ledger* gazetesi muhabiri ABD’li gazeteci-istihbaratçı Clarence Kirschman Streit özel haberini Samsun’dan telledi: *Türk Milliyetçiler Şeriatı Kaldırıyor: Devletin Yasası Şeriat’a Üstün Geldi, Kapitülasyonların Dayanağı Ortadan Kalktı, Hilafet ve Saltanat Geçersiz Sayıldı.*⁴⁴

17 Ekim 1922. İspanya’nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına rapor gönderdi. Servert, *İstanbul’da Fransız Yüksek Komiserliği’ne bağlı bir gazete; Fransa Yüksek Komiseri’nin; kapitülasyonların elde tutulamayacağını ve gerekli düzenlemelerle geçiş niteliğinde yeni bir adlî rejimle değiştirilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yaptığını yazmaktadır. Elçiye göre İtilaf Devletleri, kapitülasyonlar meselesinde, tarafsız devletlerin işbirliği ile elinden geldiğince avantajlı çıkmaya çalışmaktadır. Fakat savaşan ve tarafsız devletler arasındaki ayrılıktan, en çok “milliyetçiler” kazançlı çıkacaktır. Bu nedenle elçi, İspanya’nın, kapitülasyonlar meselesine değinmemesinden yanadır.*⁴⁵

29 Kasım 1922. İspanya’nın İstanbul Elçisi Juan Servert, İspanya Hariciye Nazırına telgraf keşide eyledi. *Türkler, kapitülasyonları her koşulda reddetmektedir. Öte yandan “Avrupalılar”, kapitülasyonların her zamankinden daha fazla gerekli olduğunu, çünkü Kemalist hareketin temelinde, Hristiyan karşıt duyguların bulunduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle, adlî kapitülasyon kanunlarının, kendilerine uygun olarak yeniden düzenleneceğini düşünmektedirler. Zira kapitülasyonların değiştirilmeden doğrudan uygulanması, Türklerde dini bir nefrete sebep olacaktır. Elçi Servert’e göre, İspanya’yı birinci olarak adlî kapitülasyonlarla ilgilendirdiğinden, Lozan’da sivil ve ceza davalarında konsolosluk mahkemelerinin kalmasını ve bu mahkemelerin yaptırım gücüne sahip olmasını istemelidir.*⁴⁶

3 Aralık 1922. İspanya’nın Bern Elçisi ve Lozan Murahhası Reynoso, Madrid’e rapor gönderdi. *Kapitülasyonlar Komisyonu’nun 2 Aralık 1922 günü ilk oturumunda Türk Heyeti Başdelegesi İsmet Paşa, kapitülasyonların tümünden kaldırılması yönünde uzun bir konuşma yapmıştır. Buna karşılık Avrupa heyetleri; antlaşmalar yoluyla, kendilerine yeterli güvenceler veren yeni bir rejimin getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Hatta Japon delege, kendi ülkelerinde de kapitülasyonları kaldırmadan yeni bir rejim getirdiklerini belirtmiştir.*⁴⁷

⁴² Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 162-163. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Mustafa Kemal yönetimi, İspanyol elçinin bile hayal etmekte zorlandığı batıcı rejimi Türkiye’de metazori yoluyla tatbik edecek, Avrupaî kanunlar tercüme yollu kopyalanacaktır.

⁴³ Yücel Demirel, *TKP MK 1920-1921: Dönüş Belgeleri*, 2004, c. 1, s. 255.

⁴⁴ Heath W. Lowry, *Bilinmeyen Türkler*, 2012, s. 229. Ankara’da TBMM Reisi M. Kemal’le mülakat eden C. K. Streit, kapitülasyonlar rejiminin esbab-ı mucibesi Hilafet-Saltanat-Şeriat rejiminin ilga edileceğini ABD efkâr-ı umumiyesine henüz 3 Şubat 1921’deyken tebşir etmiştir.

⁴⁵ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 383. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁴⁶ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 384. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁷ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 387-388. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

4 Aralık 1922. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: *Müttefiklerin kapitülasyonlarla ilgili görüşüne göre, Türkiye'nin vatandaşlar ve mallarının korunması konusunda karşılıklı olarak anlaşılan hususlara riayet edeceğini garanti etmesi ve bu hususları Türkiye'nin mutlak bağımsızlığına gölge düşürmeyecek şekilde modern hukuk kuralları içerisine alması şartıyla kapitülasyonlar kaldırılabilir.* Türk delegeler, bu projeye ülkelerinin bağımsızlığına karşı olduğu gerekçesi ile tamamen karşıdır.⁴⁸

7 Aralık 1922. Lozan Konferansı Birinci Alt-Komisyonu, *Yerleşme Hakkı ve Yargı Rejimi Bakımından Yabancıların Durumu* meselesi mucibince içtima ediyor. Fransız mümessil Mösyö *Bargeton* yabancıların kişisel durumuna ilişkin sorunların hangi mahkemelerde çözümleneceğini sordu. Türkiye'de bu sorunlar için ancak dinsel mahkemeler [Şeriat mahkemeleri] vardır ve *kişisel durumla ilgili kanunların Şeriat mahkemelerince yorumlanması olur şey değildir* dedi.⁴⁹

İspanya'nın Bern Elçisi ve Lozan Murahhası Reynoso, İspanya Hariciye Nezaretine rapor gönderdi. TBMM Hükümeti ve Türk Heyeti'nin henüz konferans arifesinde başlayan itirazları görmezden gelinmiş, tarafsız devlet delegeleri Mali ve Yasal Rejim Alt Komisyonu'nun 7 Aralık günü toplanan birinci oturumuna katılmıştır. Buna göre Belçika, Danimarka, Hollanda, Norveç, İsveç ve İspanya delegeleri sekreterlik salonunda beklemiş ve Türk Heyeti'nin veto etmemesi üzerine komisyona girmişlerdir. Hükümetinin görüşlerini sonra belirteceğini söyleyen Belçika dışında, diğer tüm tarafsız devlet delegeleri, taleplerinden oluşan metinlerini okumuşlardır. İspanyol delege, oturumda okuduğu bu metni, raporuna ek olarak sunmaktadır. Delege, belgeyi, "gerçek, tüzel ve ruhani nitelikteki yabancı kişilerin, uluslararası hukuk ve yasal sistem bakımından Türkiye'deki yasal koşulları" bakış açısıyla kaleme aldığını belirtmektedir. Belgede; kapitülasyonların yokluğunda, yabancı kişilerin Osmanlı hukuk sistemine başvurması halinde karşılaşılabilecek sorunlar anlatılmaktadır. Osmanlı mahkemelerinin, biri Kuran'a diğeri 1851 ve 1866 düzenlemelerine bağlı olarak işleyişi özetlenmekte; *Müslüman ülkelerde adlî kapitülasyonların kaldırılmadan önce modern yasalarla değiştirildiği vb. örnekler verilmektedir.*⁵⁰

9 Aralık 1922. İspanya'nın İstanbul Elçisi Sertvert, İspanya Hariciye Nazırına rapor gönderdi. *Türkler, (başka mevzuatlardan kopyalanmış) sivil yasama ve ceza kanunlarının, dünyada uygulanan mevcut kanunlarla uyumlu olduğuna inanmaktadırlar.* Oysa elçiye göre; eski rejim hâkimlerinin "geri kalmışlıkları" kadar, "ünlü rüşvetçilikleri" ve bu kanunların doğrudan uygulanmasının zorluğundan dolayı, -İspanya için diğer ülkelere göre çok daha önemli olan- adlî imtiyazların devam ettirilmesine "kesin" ihtiyaç vardır. Bu sayede; diğer ülkeleri öncelikli olarak ilgilendiren ekonomik düzenden; İspanya'nın da faydalanma şansı doğacaktır. Zira "bu ülkeler, kendilerine imkânsız kılınmadıkça, (ekonomik imtiyazlara) ulaşmaktan vazgeçmeyeceklerdir."⁵¹

14 Aralık 1922. Lozan Konferansı Birinci Alt-Komisyonu yabancılara uygulanacak yargı rejimini müzakere ediyor. İtalyan mümessil Mösyö Galli: *Osmanlı Anayasasının bir maddesi, kanunların her zaman dinsel hukuka [ahkâm-ı fıkhiye] uygun olması zorunluluğunu öngörmektedir; bu yüzden, Karma Mahkemelerde bile, Şeriat ilkelerine dayanan Yurttaşlar Kanunu [Medeni Kanun] öne sürülmekteydi.*

⁴⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 472. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁴⁹ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 2, s. 85. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

⁵⁰ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 389. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁵¹ Yasemin Türkkân-Tunalı, *İspanyol Diplomatik Kaynaklarına Göre I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türkiye* [Doktora Tezi], 2016, s. 395. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

*Müttefiklerin Türkiye'ye bulunmağa hazır oldukları çok büyük ödünler [tâvizler] karşısında, Türkiye'nin de kendi açısından bir şeyler yapması zorunlu görünmektedir.*⁵²

İngiliz Murahhas Andrew Ryan söz alıyor: *Türk kanunlarından birtakımının (Ceza Kanunu, Ceza Yargılama Usulü Kanunu) Avrupa kanunlarını örnek almış oldukları doğrudur; fakat Yurttaşlar Kanunu [Medenî Kanun] İslâm'a dayanan bir kanundur. [..]*⁵³

18 Aralık 1922. Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonu içtima ediyor. TBMM Hükümeti Delegasyonu 2'nci Murahhası Doktor Rıza Nur söz alıyor: *[..] Türkiye büyük bir devrim yapmış, Halifelik'le Devletin ayrılığını ilân etmiş ve ülkesindeki teokratik monarşiyeye son vermiştir; böyle davranmakla, Türkiye, kelimenin tam anlamında çağdaş ve lâik bir Devlet olmuş ve, bunun sonucu olarak da, dinle Devleti birbirinden kesin olarak ayırmıştır. [..]*⁵⁴

Esbak Şeyhü'l-İslam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Tokadî: *Lozan'da azınlıklar meselesi görüşülürken, Türkiye temsilcisi söz alarak yeni Türk yönetiminin laik olduğunu, laikliğin ise dinlere karşı eşit davrandığını, dolayısıyla Türkiye'nin azınlık sorunu diye bir meselesinin olamayacağını söylemiştir.*⁵⁵

22 Aralık 1922. Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonu içtima ediyor. Doktor Rıza Nur, *Türk mahkemelerinin, Batı ülkelerinde olduğu gibi, Adalet Bakanlığına bağlı olduğunu, bu yüzden de dava sahiplerine ek güvenceler [garantiler] sağlandığını söyledi.* Andrew Ryan, *Türk mahkemelerinin lâik bir Bakanlığa bağlanmalarına rağmen, dinsel niteliklerini yitirmemiş olduklarını belirtti.*⁵⁶

29 Aralık 1922. TBMM Hariciye Vekili ve Lozan Başmuraşhası Mirliva İsmet, Ankara'ya şifreli telgraf gönderdi. Buna göre Britanya Hariciye Nazırı ve Başmuraşhası Lord Curzon, *Mecelle'nin hocalar tarafından hazırlandığını, Türk kanunlarının yeterliğini sadece Türk'lerin iddia etmelerinin değil, diğer ülkelerin de tasdik etmeleri lüzumunu bildirmiştir.*⁵⁷

30 Aralık 1922. Lozan Konferansı Azınlıklar Alt-Komisyonu içtima ediyor. *[..] Türk Temsilci Heyeti, kabul ettiği şeyi yeniden tartışmakta ve bunun yerine iki teklifte bulunmaktadır: Önce, bir geçici dönem olacak ve bu ilk aşamada eski görenekler yürürlükte kalacaktır; ikinci bir aşamada, tümüyle laik çağdaş ilkelere dayanan yeni yasalar, din ayırımı yapmaksızın herkese uygulanacaktır. [..]*⁵⁸

16/17 Ocak 1923. İzmit Kasrında yandaş gazetecileriyle mahrem basın toplantısı yapan Mustafa Kemal, Halk Fırkası programı bahsinde şunları ifade ediyor: *Evet, biz bu mecliste ictihâd itibarile nâmütenâhi fedakârlıklar yaptık ve belki de yapmak lüzumlu idi. Bundan dolayı Teşkilât-ı Esâsiye Kanûnunun maddelerine hiç de lüzumu olmayan zihniyetler girdi. Belki de bundan dolayıdır ki Adlî kapitülasyonları lağvettirmek hususunda müşkilât çekiyoruz. Herifler diyorlar ki; sizin yapacağınızı kanûnlar fıkıh kitabı vs.dir. Bugün Lozan konferansında ve cihanda Yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da şekli-i sabıkı ilgâdan, imhâdan neş'et etmektedir. [..]*⁵⁹

⁵² Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 2, s. 106.

⁵³ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 2, s. 106.

⁵⁴ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s. 159.

⁵⁵ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 122.

⁵⁶ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s. 194.

⁵⁷ Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 2010, s. 177.

⁵⁸ Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı*, 2001, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 2, s. 231.

⁵⁹ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, 1993, s. 160-162. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. "Lozanda hâlâ müşkilât çekiyoruz. Orada diyorlar ki, "sizin yapacağınız kanunlar, yine Fıkıhtan, kurandan istimbâtı ahkâm edecek. Eğer bugün Lozan konferansında ve dünyada yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da eski şekli ilga etmemizden doğmaktıdır." Siirt Mebusu Mahmut, "Gazi ve inkılâp", *Milliyet*, 20 Kânunuevel 1929, s. 1. "Parti, Saltanat ve Hilâfeti yok etmek ve onun gücünü yapan şeriye dayalı bütün kurumları kaldırmak ve laik

17 Ocak 1923. Lozan'da bulunan ABD'nin İstanbul Fevkalade Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, TBMM Hükümeti Hariciye Vekili ve Başmurahtası Mirliva İsmet'e (İnönü); *Medenî, ticarî ve ceza kanunlarının yeniden düzenlenmesi, bu kanunlardan şeriat hukukuna ilişkin izlerin atılması gereğini* belirtmiştir.⁶⁰

1924. Esbak Şeyhü'l-İslâm ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Tokadî:

[..] İsmet Paşa, Lozan'da, Osmanlı Devleti'ni ezen kapitülasyonların ve Batı devletlerine tanınan diğer ayrıcalıkların kaldırılması başarısını göstermiştir. Peki, savaş meydanlarında İngilizlere karşı hiçbir başarı gösteremeyen İsmet Paşa, acaba Lozan'da bu başarıyı nasıl gösterdi?

Lozan Konferansı'nın dağılıp, siyasî heyetlerin kendi ülkelerine dönmelerinden sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, İsmet Paşa'nın başarısındaki gizli sırı işaret etmiştir. İngiliz Parlamentosu'nda bu konu tartışılırken, bazı parlamenterler Lozan Antlaşması'nın sonuçlarına itiraz etmekte, bunun İngilizler için siyasî bir yenilgi olduğunu savunmaktaydılar. Bunun üzerine müsteşar, şöyle demiştir: "Türklerin, eski devletleriyle yeni ulusal devletleri arasındaki farkı iyi ölçün." Yani yeni devlet, geçmişle ve İslam âlemiyle ilişkilerini koparmış, kendi içine kapanmış küçük bir devletçiktir. Osmanlı Devleti defalarca Yunan'ı yenmiş, Atina kapılarına kadar dayanmıştı, ama yabancılara tanınan bu imtiyazları kaldıramamıştı.

İstanbul ve Ankara gazeteleri arasında yaşanan gerginlikten sonra, İstanbul'da basılan *Vakit* gazetesi, sözünü ettiğimiz Lozan başarısının gizli sırlarına değinmişti. Gazetenin yazarlarından Mehmed Asım [*Us (ÖFA notu)*] 10 Kasım 1923 tarihli başyazısında şöyle diyor: "İngiliz gazetelerinin, hilafet ve yönetim şekli böyle oldukça, azınlıkların haklarının savunulamayacağını ve yönetimin çağdaşlaştıramayacağını yazdıklarını unutmadık. Sevr Antlaşması'nın bu denli ağır maddeler içermesinin nedeni, devletin hilafet hükûmeti tarafından yönetilmesi idi."

İngilizler, Sultan Vahdeddin'le anlaşıp devletin bu yapısını değiştiremediler, ama Kemalistlerle anlaşarak bu gayelerine ulaştılar.⁶¹

Bülent Gökay: *İtilafçılar kapitülasyonların kaldırılmasına ilke olarak rıza gösteriyorlar, fakat yeni Türk devleti kabul edilebilir bir hukuki sistem yaratana kadar birtakım özel düzenlemeler yapılması gerektiğinde de ısrar ediyorlardı.*⁶²

Lozan Sulh Muahedenamesi kapsamında 5 sene boyunca ecnebî *Adlî Komisyon* Kemalist yönetime müzaheret etti. Komisyon görevini tamamlayıp mülga olsa da *Türkiye'deki hukuk reformlarını hep yabancı uzmanlar yönlendirdi.*⁶³

Seyfullah Edis: *Lozan Barış Andlaşması ile de hukukun ve adlî işlerin ıslâhı (reorganizasyonu) taahhüdü de Türkiye Cumhuriyeti için söz konusu idi. Bu nedenle fikri ve siyasal ortamın da elverişli olmasından ötürü, İsviçre Medeni Kanunu ile İsviçre Borçlar Kanunu -bazı değişiklikler de yapılarak- Türkçeye çevrildi ve madde madde görüşülmeksizin bütünüyle kabul edildi.*⁶⁴

bir düzen kurmak yolunda millî güçleri seferber etme gereğinden doğan bir örgüttür." Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1325. Daha basit bir deyişle, Halk Fırkasının truva atı işlevi gördüğü söylenebilir.

⁶⁰ John Grew, *Atatürk ve İnönü*, 2000, s. 40.

⁶¹ Mustafa Sabri Efendi, *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, 2024, s. 228-229, dipnot 6. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. İtalya'nın Roma şehrinde münteşir *Corriere Della Sera* gazetesi 17 Temmuz 1921 tarihli nüshasında yazıyor: [..] *İngiltere bu antlaşmayı hazırlarken iki amaçla harekete geçmişti: İstanbul'da halifeliğin saygınlığını zedeleyerek İngiltere İmparatorluğu'nun Müslümanlarını öndersiz bırakmak ve Rusya'nın gelecekte Boğazlara girmesini önlemek.* [..] Salahi R. Sonyel, *Kaygılı Yıllar*, 2012, s. 281.

⁶² Bülent Gökay, *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye*, 1998, s. 201.

⁶³ Ayşe Hür, *Millî Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 542.

⁶⁴ Seyfullah Edis, *Medenî Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 1979, s. 54. Halk Fırkası Reisi ve Reiscumhur Mustafa Kemal: "Bir kanun gerekti mi, bu baylar [mebuslar] hemen sıvanırlar, İsviçre'den mi olur, İtalya'dan mı olur, Fransa'dan mı, velhasıl neredense, bir kanun buluştururlar, Türkçeye çevirtirler, sonra basıp imzayı

Arnold Joseph Toynbee:

İdarî sahada Şeriat ve asırlardır onu icra etmekte olan organların yerine gerekli yeni organlarla birlikte Batı ülkelerinden kopya derecesinde bir ayniyetle ithal edilen kanunlar kabul edildi. [...]

[...] 3 Mart 1924 tarihli dört kanunun ilkiyle Şeriat ve Evkaf Vekaleti lağvedildi ve Şeyhülislamın sabık fonksiyonları Başbakanlığın bünyesinde bir birim olan Diyanet İşleri Reisliği'ne tevdi edildi. Meclis bu şekilde her tür İslâmî engeli temelden bertaraf etmiş olarak 17 Şubat 1926'da İsviçre medenî hukukunun tam bir tercümesi olarak gözüken yeni bir Medenî Kanun, 1 Mart'ta ise İtalya Ceza Hukuku'nun bir uyarlaması olan yeni bir Ceza Hukuku kabul edildi.

İsviçre Medenî Kanunu'nun kabulü, Lozan Antlaşması (Madde 37-45) çerçevesinde Türkiye'deki Musevi, Ermeni ve Rum cemaatlerine tanınmış olan azınlık haklarından feragat edilmesi meselesini gündeme getirdi. Bu haklar büyük ölçüde azınlık antlaşmaları ve Harb-i Umimi'den sonra Avrupa'nın bir kısmında barışı tesis eden diğer diplomatik düzenlemeler çerçevesinde Doğu Avrupa'daki azınlıklara sağlanan haklarla aynı hususiyeti taşıyordu. Bunlar, sabık Osmanlı İmparatorluğundaki gayrimüslim toplulukların eskiden millet sistemi çerçevesinde sahip oldukları hakların sadece bir gölgesiydi. Ekim 1925'te Türkiye'deki Musevi Hahamlığının Dünyevî ve Ruhanî encümeni, Musevi cemaati adına Türk Hükümeti'ne Batılı bir medenî hukukun kabul edileceğini nazar-ı itibara alarak bu [azınlık (ÖFA notu)] haklarından vazgeçtiklerini bildirdi. Aynı ay içerisinde Ermeniler de Musevilerin örneğini izledi. Daha sonra Türk Hükümeti Yunanlıları da aynı adımı atmaya ikna etmek için çalışmaya koyuldu ve Ocak 1926'da —bu husustaki kararın alındığı meclis hareketli tartışmalardan hali olmasa da— onlar da bu yolu izledi. Ermeni cemaati Türk Hükümetine “ülkenin eskiden yönetildiği İslâmî ahkâmın yerine cumhuriyetle başlayan uğurlu laik rejim dönemini memnuniyetle karşıladıklarını” bildiriyordu. Yeni kanunun yürürlüğe konmasından sonra Adalet Vekili bahsi geçen üç topluluğun azınlık haklarından feragat etmelerine cevap olarak onlara, yeni kanunun bundan sonra ırk, milliyet veya din ayırımı gözetmeksizin Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşlarına uygulanacağını bildirdi.⁶⁵

Mete Tunçay:

e) Çeviri Yasalarla Hukuk Devrimi

Hilafetten hemen sonra, (8 Nisan 1924 tarih ve 469 sayılı kanunla) din yasalarını uygulayan Şer'îye Mahkemelerinin kaldırılması, hukukta laikleşme yönünde bir ileri adım olmuş; fakat bu hareket, asıl Takrir-i Sükûn döneminde, Kıta Avrupası (Roma-Germen) hukuk sistemine bağlı çeşitli ülke yasalarının çevrilip benimsenmesiyle sürdürülmüştür.

TBMM, yalnızca 1926 yılının ilk yarısında dört temel yasa kabul etmiştir: Medenî Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu. Bunların ilk ikisi İsviçre'den, üçüncüsü İtalya'dan, dördüncüsüyse Almanya ve İtalya'dan alınmadır. Yine ertesi yıllarda, bu yasaları, yine geniş ölçüde çeviri yoluyla yapılan Hukuk ve Ceza Muhakemeleri Usulleri, Deniz Ticaret, İcra ve İflâs vb kanunlar izlemiştir.⁶⁶

Mustafa Kemal'in tetikçi gazetecisi Yunus Nadi: *Lozan'da kapitülasyonlar belâsından kurtulabilmek için asrın ihtiyacına cevap verecek hukuk esasatını kabul ve tatbik edeceğimize dair söz vermek mecburiyetinde kalmış idik.*⁶⁷

gönderirler Büyük Millet Meclisi'ne... [...] Bunlar da *hükümet elbette incelemiş, gerekeni düşünmüştür, benim ayrıca zorlamama gerek yok* derler ve kaldırırılar parmaklarını, olur sana bir kanun! Ama sonra bir vergi memuru gelir, vergi borcundan Halil Ağa'nın öküzünü çeker, satar...” Yaşar Gürsoy, *Atatürk ve Can Yoldaşı Nuri Conker*, 2020, s. 223.

⁶⁵ Arnold Joseph Toynbee, *1920'lerde Türkiye -Hilafetin İlgası-*, 1992, s. 92, 94-95.

⁶⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 1999, s. 176-177.

⁶⁷ Cumhuriyet, 2 Kânunusani 1931, s. 4.

Lozan'da İsmen Kaldırılan Kapitülasyon Rejimi

Kapitülasyon kelimesi dahi Türkiye efkâr-ı umumiyesini dilgir etmeye kafiyydi. Ankara'daki aşırı unsurlara karşı desteklenmeye şayan ılımlı (batıcı laik) iktidar unsurunun Türkiye efkâr-ı umumiyesi nazarında itibar kazanması için köhnemiş kapitülasyon rejiminin kaldırılması münbit bir taviz olacaktı. Elbette bu taviz de karşılıksız olmayacaktı.

16 Kasım 1922. Yeni Başvekil, Hariciye ve Dahiliye Nâzırı Faşist lider Benito Mussolini, İtalya Millî Meclisi'nde (*Territet'*de) ilk nutkunu irad ediyor. Mussolini, *İtalya'nın dış politikasından söz ederken Türkiye hakkında; "Lozan'da Türklerin zaferini tanımanın bir ödev olduğunu" söyledikten sonra "Türkiye hak ettiğini aldıktan sonra fazlasını talep etmemelidir" diye de eklemiştir. Mussolini konuşmasını şöyle sürdürmüştür: "Türkler abartılı isteklerde bulunmadan ve tâmir edilemez yanlışlar yapmadan önce, Kemal Paşa'nın iki defa düşüneneğini umuyorum. Kapitülasyon kelimesi eski bir kelime ve Türkleri hiddetlendiriyor. Bu kelimeyi kullanmadan, etkili bir sistemin kurulması gerektiğine inanıyorum."*⁶⁸

27 Kasım 1922. ABD'nin Lozan Konferansı Gözlemci Murahhası Tuğamiral Mark Lambert Bristol, harb günlüğüne yazıyor. TBMM'de aşırılar (Misak-ı Millîciler) kuvvetlidir. Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf (Orbay), Mustafa Fevzi (Çakmak), Ali Fethi (Okyar), Refet (Bele) ve İsmet (İnönü) tarafından temsil edilen ılımlılar desteklenmelidir. Modern bir rejim ikame edilmek kaydıyla kapitülasyonlar kaldırılırsa ılımlılar aşırılara karşı güçlendirilmiş olur, Ankara'daki iktidarı deruhte ederler ve böylece Lozan Konferansının başarıyla neticelenmesi kolaylaşabilecektir.⁶⁹

2 Aralık 1922. Lozan'da Yakındoğu İşleri Konferansı. *Yabancıların ve ulusal azınlıkların hukuksal durumlarıyla ilgili komisyonun kapitülasyonlar sistemi sorununun görüşüldüğü ilk oturumu, Batı ülkeleri iş çevrelerinin çok sayıda temsilcilerinin de katılmasıyla, 2 aralık 1922'de açıldı. Komisyon başkanı İtalyan delegesi Garroni, yaptığı konuşmada, kendi deyimiyle bağımsız bir devletin egemenlik haklarını zedeleyen kapitülasyonlar sisteminin kaldırılmasına karşı çıkmadı. Fakat Garroni bununla birlikte, yabancıların yüzyıllar boyunca elde ettikleri bu hakların; sermayeleri, varlıkları ve kişiliklerinin savunulması ve ayrıca Türkiye'ye yeni bir sermaye akımını sağlayacak koşulların yaratılması bakımından korunması yönünde görüş belirtti. Konuşmasının sonunda Garroni, kapitülasyonlar sisteminin bir güvenceler sistemiyle değiştirilmesini önerdi. Garroni'nin önerisini destekleyen Fransız delegesi Barrère, güvenceler sisteminin sözde yeni çağın gereklerini karşıladığını ve Türkiye'deki yabancıların çıkarlarına uyduğunu özellikle vurguladı. İngiliz temsilcisi Curzon, konuşmasında kapitülasyonlar sisteminin oluşmasının uzun bir tarihsel dökümünü yaparak, delegeleri Türkiye'nin karşılıklı yükümlülükleri tek yanlı bir işlemle kaldırmaya hukuksal bakımdan hakkı olmadığını inandırmaya çalıştı. "Kapitülasyonlar" teriminin kaldırılmasını kabul eden Curzon, bunların güvenceler biçiminde korunmasını istedi. Bu sorunun görüşülmesine etkin olarak katılan Amerikan gözlemcisi Childe, kapitülasyonların güvencelerle değiştirilmesine razı olmadı ve kapitülasyonların, yani yabancıların Türkiye'de yüzyıllardır yararlandıkları ayrıcalıkların korunmasında ısrar etti.*⁷⁰

21 Mart 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Kapitülasyonların kaldırılması için Türkiye'nin imzacı ülkelere güvenceler vereceği belirtiliyor.*⁷¹

⁶⁸ Mevlüt Çelebi, *Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri*, 2002, s. 387.

⁶⁹ *National Archives Microfilm Publications*, Microcopy 353 Roll 13, p. 10, catalog.archives.gov. Mezkûr fevkalade vesikayı tervîç ederek öğrenmemize vesile olan Fatih Beyefendiye müteşekkirimiz. Bristol, harb günlüklerini 11 Aralık 1922 tarihinde ABD Hariciye Nazırı cumhuriyetçi Charles Evans Hughes'e keşide eyleyecektir. Bristol, 17 Ocak 1923'de de, Başmurahhas İsmet'e, Şeriat'ın ilga edilmesi lazım geldiğini belirtecektir.

⁷⁰ A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 329-330. İktibasdaki vurgular tarafımıza aiddir.

⁷¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 560.

31 Mayıs 1923. İspanyol *La Voz* ve *El Sol* nam gazeteler yazıyorlar: *Hukukî rejimle ilgili Türk taleplerinin tamamı, müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Buna göre, Türk polisi, Türk kanunlarının ihlal edilmesi durumunda, konsoloslarına haber vermeksizin, müttefik vatandaşlarını tutuklayabilecek ve ev ve işyerlerini arayabilecektir. Böylece kapitülasyonların son ayak izi de silinmiş oluyor. Hukukî rejim sorunu çözümlenmiştir ancak hükümetlerin onayını gerektiren iki sorun daha vardır: “savaş öncesi imtiyazların tazmini ve Osmanlı borcu meselesi”. İki sorun da doğrudan Fransa’yı etkiliyor. İsmet Paşa bu iki konuda Fransa’yı izole etmiştir ki böylece konferansın kesilmesi durumunda suçu Fransa’ya atabilecektir.*⁷²

*Kapitülasyonlar: ismen kaldırılmış, ancak gerekli hukuki düzenlemeler için belirli bir süre emperyalist ülkelerden danışmanlık hizmeti alınması karara bağlanmıştır!*⁷³

Her iki taraftan da pek cimrice tâvizler verilecektir. Müttefikler bununla beraber, sonunda kapitülasyonlardan ve iktisadî ve malî imtiyazlarının pek çoğundan vazgeçmek zorunda kalacaklardır. Karşılığında, yabancılar için adlî teminatın kurumsallaştırılmasını ve geçici olarak da, Türk Adalet Bakanlığı nezdinde adlî müşavir yerleştirilmesi hususunu elde edeceklerdir. Keza, -ama sınırlı bir süre için- Gümrük tarifeleri konusunda da kolaylıklara sahip olacaklardır.⁷⁴

Kapitülasyonlar rejiminin ismen kaldırılmasıyla adeta hasarlı bir otomobile pasta-cila çekilmiştir denilebilir. Marksist perspektifle vakıayı mütalaa eden Astahov:

Lozan Konferansı uzlaşma işaretiyle bitti. Türkiye heyeti, taleplerini tam olarak karşılamadı. Ama Antant da kendisini muzaffer sayamaz. Türkiye’den yabancı uyrukluların hukukunu, milli azınlıkların haklarını ilgilendiren alanda, keza mali alanda kopardığı tavizler ne kadar esaslı olursa olsun, gene de Lozan Antlaşması Türkiye’nin “kapitülasyon rejiminden”, yabancı kapitalizmin iktisadi ve siyasi boyunduruğu rejiminden kurtulduğunu öyle ya da böyle tesbit eden bir hukuk demek. Türklerin verdikleri tavizler meselenin özünü değiştirmiyor. Türkiye, kendi iktisadi gelişmesi için meydanı temizledi. İsterse ülkeye batıp kanatmaya devam etsin her nasılsa kalmış, koparılamamış kıymıklar; yeni bina inşa halinde. Bunu engellemeye Avrupa kapitalizminin gücünün yetmesi mümkün değil. Eğer Mustafa Kemal, milli hareketi Türk milletinin milli tarihinin başlangıcı andıysa, Lozan Antlaşması’nı da onun “iktisadi” tarihinin başlangıcı olarak anmak mümkündür. Bu anlamda Lozan sadece Türkiye için değil, Doğu’nun bütün sömürge ve yarı sömürge ülkeleri için de tarihi bir kilometre taşıdır. Türkiye daha önce de muharebe meydanlarında muzaffer olmuştu ama yarı sömürge bir Asya ülkesinin sadece emperyalist devletlerin birleşik cephesini savaşta yenmekle kalmayıp onlara yeşil bir masanın ardında da yenilgilerini kabul ettirdiğinin Doğu tarihinde şimdiye kadar bir örneği yoktu.

Ve bu vakıa, Doğu’nun bütün yarı sömürge ülkeleri için silinmez bir örnek olarak kalacaktır. Lozan Antlaşması’nın devrimci ve ajitatif anlamı, İsmet Paşa’nın vermek zorunda kaldığı tavizleri unutturuyor. Bu anlam, ikiyüzlüce Türkiye’yi Doğu’nun kurtuluş davasına ihanet etmekle suçlayan Doğu kleriklerinin isterik ulumalarını da boğuyor.⁷⁵

⁷² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 593. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. TBMM Hükümeti polisinin çifte vatandaş gayr-i müslimleri bağlı oldukları konsolosluklardan izin almaksızın re’sen tevkif edebilecek olması, aşikârdır ki, TBMM Hükümetinin itibarını fevkalade yükseltici niteliktedir.

⁷³ Tolga Ersoy, *Lozan*, 2004, s. 99.

⁷⁴ Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 109.

⁷⁵ Georgiy A. Astahov, *Saltanattan Demokratik Türkiye’ye*, 2022, s. 114-115. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Astahov, kapitülasyon rejimini ilgaya karşılık Şeriat-ı Garra-yı Muhammediye nizamını ilga alışverişinden habersizdir zira kitabında sarıh bir kayıt bulunmuyor. Bununla beraber Astahov, iktisadî alt-yapı dar perspektifinden baktığı ve iflah olmaz bir İslam düşmanı olduğu vechile, üst-yapı telakki ettiği İslam’dan taviz verilmiş olmasını stratejik bir kayıp görmezdi herhalde.

Lozan'ın İnkıta (Kesinti) Devresi ve Birinci Meclis'in Tasfiyesi

S.R. Sonyel, "Lozan'da Türk Diplomasisi" başlıklı araştırmasında İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerine dayanarak konumuzla ilgili şu görüşlere yer verir: "Konferanstan önceki Türk tutumu, Fransız basınında da tepki yaratıyordu. Bu basına göre Türk istekleri 'aşırı' idi ve 'sözde Millet Meclisi, tamamen gemi azağıya almıştı.' Türk delegeleri Lozan'a bu zihniyetle gelirse, Fransızlar, Türklere karşı uyguladıkları destekleme siyasasını yeniden gözden geçirebilirlerdi."⁷⁶

7 Kasım 1922. Fransız katolik-monarşist *L'Action Française* gazetesi, tarih ve politika yazarı Jacques Bainville imzalı "Türk demokrasisinin güzellikleri" başlıklı makale neşretti. Misak-ı Millîci TBMM müfrit, Mustafa Kemal ve Kemalizm mutedil tavsif edilmektedir:

Mudanya'da Türk milliyetçileriyle görüşmeler yapıldı. Ancak, o zamandan beri ne görüyoruz? Belki Bekir Sami Bey'in başına gelenleri: Türk görüşmeciler fazla ılımlı bulunmuş olmalı. Ankara'da tüm yetkilere sahip bir Meclis, bir çeşit Konvansiyon var. Mustafa Kemal bile, kazandığı zaferin prestijine rağmen ona tabidir. Ankara Meclisi Asyalı ve fanatik davranışlar içindedir. Delegelerine en olmadık ve kesin emirler verir: onlara uymayan hain sayılır. Doğrudan yönetimin bu çılgınlığını iyi bilmekteyiz.

Sultanı tahtından indiren, İstanbul'un kendilerine iadesini ve daha pek çok şeyi isteyen Türkler artık milliyetçiler değildir. Bunlar ihtilâlcı fanatiklerdir. Fransız çıkarlarının çok önemli olduğu ve Fransa'nın prestijinin bağlı bulunduğu bir büyük kenti onlara teslim etmek imkânsızdır.

Sekiz günden beri durum tamamen değişti. Artık Türkiye'de sorumlu şeflerin değil, sadece çok uzaklardaki bir Meclisin belirsiz ve kaprisli bir gücü, kendisiyle her anlaşmanın iğreti olacağı ilkel bir Hükümetin bulunduğu anlaşılıyor. Bu Hükümet Türkiye'nin 1918'de yenildiğini tamamen unuttu. Böyle giderse, Mustafa Kemal başta olmak üzere Kemalizmin aklı başında ve yetmiş adamı, kendinden geçmiş (T.B.M.M.'deki yüz adet kafadan filizlenen tüm çılgınlıklara boyun eğmek zorunda kalacaklar. Beşiğine dönmüş doğrudan demokrasinin şaheseri olan Ankara'nın verdiği "notaları", şimdilik, tartışmak için gerekli zihin sükûneti bulunmayan bir Hükümetin eylemleri olarak karşılamak iyi olur.

Altı hafta önce, Fransa'yı bir Asya seferine bulaştırmamak gerekiyordu. İslâmiyet ile vuruştuktan kaçınılmalıydı. Şimdi durum çok değişik. İstanbul'u korumak, orada asayiş sürdüremek, askerî maceralar peşinde koşmak değildir. Türkler bilmelidirler ki İstanbul'da zayıf durumdadırlar...⁷⁷

Ocak 1923. Ankara'da Mustafa Kemal'le görüştüğten sonra Fas'a gidib Sömürge Valisi General Hubert Lyautey'e rapor veren Berthe Georges-Gaulis: Beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülünü getirdim. Lyautey:

Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar. Herşeye yeniden başlamak istiyorlar... Mücadelelerinde onlara hayran oldum ve bunu kendilerine bildirdim. Fakat bugün onları anlayamıyorum. [...]

Türk formülünün başlıca kusuru, gerçek otoriteyi, halkın iradesini temsil ettiği iddia edilen bir parlâmentonun arkasında gizlemektir. Diyorsunuz ki, her ne kadar görünüş böyle ise de, hakikatte birkaç sadık arkadaşının desteklediği bir tek adam her şeyi idare ediyor, peki bunu açıkça ilân etsin!

...Bugün Anadolu'da halkın hissiyatı, kendi milletine ve bütün dünya Müslümanlarına emniyet telkin etmeyi bilen bir şefe, takdir ettiğimiz büyük bir askere yönelmiştir. Gerçekten, idare eden o ise, söylenmelidir; görölmesine müsaade edilmelidir. Kendi milletine olduğu gibi bize karşı da doğrudan doğruya o sorumlu olsun.

⁷⁶ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 322. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁷⁷ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 332-333. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

Şimdilik bir hüküm vermiyeceğim, kendilerini eserleriyle ölçeceğim... Şimdiden sonra yapılması gereken işlere bakılacak olursa, Yunan'lıları kovmanın ufak bir iş olduğu anlaşılır.⁷⁸

27 Ocak 1923. Birinci Ferik Kâzım Karabekir'in günlük kaydı: *Franklin Bouillon Kemal Paşa'ya yazıyor ki: Son yardımı yaptık. Sulh muahedesi Meclis'te kabulüne biz de yardım ettik. Kemal Paşa cevaben, murahhaslarımızın kabul edecekleri muahedenin Meclis'te kabulüne çalışacağım.*⁷⁹

6 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Lord Curzon ve İngiliz heyeti de Paris'e gelmiştir. Kuzey Amerika heyeti ise geçici bir süre daha Lozan'da kalmaya devam ederek Türk heyeti nezdinde arabuluculuk faaliyeti yürütecektir. Konferans genel sekreteri de Lozan'da kalarak Türklerle müttefikler arasında diplomatik yolu açmaya çalışacaktır. Türkler, müttefiklerin kendilerine kabul edilemez ekonomik şartlar sunmalarından dolayı müttefiklere sitem ediyor. Fransız heyetinin ardından İtalyan ve Türk temsilcilerin de şehri terk etmesi bekleniyor.*⁸⁰

İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Lozan Konferansı'nın dağılması, Atina'da büyük heyecan yaratmıştır. Başbakan Gonatas, gazetecilere bir açıklama yaparak konferansın dağılmasının düşmanlıkların yeniden başlaması anlamına gelmediğini açıklamıştır.*⁸¹

İspanyol *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Fransa Murahhası Bompard'ın, Lozan'dan ayrılmadan önce İtalya Murahhası Garroni ile uzunca bir süre konuştuğu ve ayrılırken "Hoşça kal. Yakında Görüşürüz" dediği belirtiliyor. Bompard'ın bu sözleri, birkaç gün içerisinde konferansın çalışmalarına yeniden başlayacağı şeklinde yorumlanıyor. Kuzey Amerika temsilcisi de hâlihazırda İsmet Paşa ile görüşmeler yapıyor. Bompard Paris'e doğru yola çıkmadan önce Lozan'da resmi görüşmeler devam ediyor. Amerikan gözlemcinin çabaları sayesinde Türkiye'deki yabancı vatandaşların hukukî rejimi konusunda bir anlaşmaya varılmıştı ve kesilen müzakerelerin kısa süre içerisinde yeniden başlaması bekleniyor.*⁸²

7 Şubat 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümeti'ne İsmet Paşa'nın en son tekliflerini ciddiyet ve nezaketle ele almaya hazır olduğunu bildirmiştir. İngiliz Hükümeti ile hemfikir olan Poincare, hemen İsmet Paşa'ya acilen imzalayabileceği son şartları bildirmesini içeren bir telgraf göndermiş ve İsmet Paşa, Ankara'ya giderek hükümeti ile konuyu görüşebileceğini bildirmiştir.*⁸³

İspanyol matbuatı yazıyor: *İsmet Paşa, sabah saat 6.45'te, Türk heyetinin başlıca üyeleri ile birlikte Doğu Ekspresi ile Ankara'ya doğru yola çıkmış, konferansın kesilmiş olduğu dönemde Türkiye'yi temsilen Lozan'da heyet sekreterlerini bırakmıştır.*⁸⁴

9 Şubat 1923. İspanyol *La Voz* gazetesi yazıyor: *Sovyet Rusya Hariciye Halk Komiseri ve Başmurahhası Chicherin, gazetecilere verdiği mülakatta, İngiltere ile Türkiye arasında ayrı bir barış antlaşması*

⁷⁸ Fuat Pekin, *Atatürk ve Lyautey*, 1956, s. 641-642, 643-644. Daha açık bir deyişle, Mustafa Kemal, cumhuriyet görünümü batıcı bir diktatörlük kuracağını, bu formülün Batı devletleri tarafından tanınmasını istemektedir. Bu iş ise, Yunan'ın Anadolu'dan püskütülmesinden çok daha azim bir mesaidir zira milletle çatışılacaktır.

⁷⁹ Kâzım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, 2009, c. 2.

⁸⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 507. "Fransız basını da siyaset çevreleri de konferansın dağılmasına ikincil bir sorunun neden olması nedeniyle şaşkına dönmüşlerdi." (Tüylü-Turan, 2019, s. 507). İktibasdaki urgu tarafımıza aittir. Başmurahhas İsmet, Şubat 1923 ortasında İstanbul'a avdet ettiği vakit matbuata beyanatta bulunacak ve kesintinin sebebi ekonomik şartlardaki anlaşmazlıktır diyecektir (Tüylü-Turan, 2019, s. 553).

⁸¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 507-508.

⁸² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 508.

⁸³ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 509. İktibasdaki urgular tarafımıza aittir.

⁸⁴ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 509-510.

imzalanmasının çok mümkün olduğunu söylemiştir. Chicherin, bazılarının öngördüğü gibi müzakerelerin kesilmesi ile Lozan Konferansı'nın sona ermediğini ve hükümetler arası diplomatik görüşmeler şeklinde yeni bir safhaya geçtiğini ifade etmiştir. Türklerin diplomatik durumunun mükemmel olduğunu ve konferansın oturumlarına son verilmesinin savaşın yeniden başlayacağı anlamına gelmediğini de sözlerine eklemiştir.⁸⁵

İspanyol matbuatı yazıyor: Ankara'da İsmet Paşa'nın Lozan'daki son tavizleri, büyük hoşnutsuzluk yaratmıştır. Basın ve Millet Meclisi üyeleri, bahsedilen tavizlerin iptali için kampanya başlatmışlardır. Fanatikler Lozan görüşmelerinin yeniden başlamasına karşı çıkıyorlar.⁸⁶

11 Şubat 1923. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: Meclisin büyük çoğunluğu, barışın temelini Misak-ı Milli olması gerektiğinde ısrarcıdır.⁸⁷

12 Şubat 1923. İspanyol *La Correspondencia de España* gazetesi yazıyor: Ankara çevrelerinde, fanatiklerle ılımlılar arasında mücadele devam ediyor. ılımlıların büyük bir kesiminin müzakerelerin yeniden başlaması yönünde oy vermesi bekleniyor.⁸⁸

13 Şubat 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesinin haberine göre Britanya Kralı Beşinci George, Britanya Parlamentosunu açış nutkunda, *Lozan'da İngilizlerin ve müttefiklerin samimi bir şekilde barışı sağlamak için uğraştıklarını ancak neticede Türklerin antlaşmayı reddettiğini, Türkiye Hükümeti'nin sonunda anlaşmayı kabul edeceğine ve Doğu'da barışın tesis edileceğine inandığını, Türkiye'deki siyasî istikrarın kaybedilmemesini umduğunu* belirtmiştir.⁸⁹

22 Şubat 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: İsmet Paşa, 21 Şubat'ta Heyet-i Vekile'yi Lozan Konferansı müzakereleri konusunda bilgilendirmiştir. Ardından Dışişleri Vekâleti Komisyonu toplanmış ve İsmet Paşa komisyona açıklamalar yapmıştır. Bu açıklamalarda konferansta Türk heyetinin uzlaşmacı bir tavırla barışa ulaşmak için tavizler verdiğini aktarmıştır. Daha sonra Millet Meclisi olağanüstü bir şekilde kapalı kapılar ardında toplanmış ve İsmet Paşa'yı bir de onlar dinlemiştir. İsmet Paşa'nın açıklamalarıyla ilgili tartışmaların kısa sürmesi ve ertesi hafta Lozan Konferansı sekreterliğine bir karşı barış antlaşması teklifinin sunulması bekleniyor.⁹⁰

24 Şubat 1923. *El Heraldo de Madrid* yazıyor: Ankara kaynaklı bilgiye göre, Millet Meclisi'nin gizli oturumunda İsmet Paşa'nın Lozan Antlaşması'nı kabul etmek zorunda olduklarını söyledi, müttefiklerin yaptığı bütün tavizleri sıraladı ve son olarak antlaşmanın Türkiye'ye tam bağımsızlık sunduğunu savundu. Ankara Millet Meclisi vekillerinin büyük çoğunluğunun, Lozan müzakereleri ile ilgili olarak Misak-ı Milli'den yeterince fedakârlık yapıldığı gerekçesiyle daha fazla taviz verilmesine karşı çıkması bekleniyor.⁹¹

27 Şubat 1923. TBMM'de gizli celse inikad ediyor. Misak-ı Millîci İzmit mebusu Hüseyin Sırrı (Bellioğlu): *Lozan'a gittiler ve orada dahi misaki milliden feragat ettiler. [...] misaki millî çiğnendi, heba oldu, iptal*

⁸⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 510.

⁸⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 551. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁸⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 552.

⁸⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 552. "Türkiye'de halk ve meclis ikiye bölünmüştür. Bir kesim müzakerelerin yeniden başlamasını isterken, diğer kesim ise barışın güç kullanılarak elde edilebileceğini düşünüyor."

⁸⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 552.

⁹⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 554. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

⁹¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 554. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

edildi. Battal edildi.⁹² Bir diğer Misak-ı Millîci Ergani mebusu Mehmed Emin (Giray), söz aldı ve *Musul'u satıyorlar... Trakya'yı ele geçirmek için Musul'u dünden vermeğe hazırlar dedi.*⁹³

28 Şubat 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *Türk Hükümeti, Millet Meclisi gizli oturumunda, barış antlaşması maddeleri hakkındaki tekliflerini iletmiştir. Osmanlı gazetecilere göre finansal ve ekonomik maddelerin ayrılması durumunda, bu maddeler altı aydan kısa bir sürede yazılamaz.*⁹⁴

2 Mart 1923. İspanyol *El Sol* gazetesi: *Türk basını, Ankara Millet Meclisi'nde pek çok konuşmacının Kemalist vekiller tarafından sürdürülen tavra itirazda bulunduğunu yazıyor. İsmet Paşa, 1 Mart'ta toplanan gizli bir oturumda Millet Meclisi'ne sunum yapmaya devam ediyor. Kamuoyunun güvendiği meclis çevrelerinde müttefiklerin tekliflerinin tamamen kabul edilemez sayıldığı ve iki tarafın siyasi, ekonomik ve finansal çıkarlarının daha uyumlu yeni bir antlaşma projesinde tartışılması gerektiği düşünülüyor.*⁹⁵

27 Mart 1923. Başkumandan ve TBMM Hükümeti Reisi Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman ve çetesi, Trabzon mebusu Ali Şükrü'yü öldürdü.

Türkiye'de de dişler gıcırdatılacaktır. Bununla beraber, burada [Lozan'da] da, İsmet Paşa, kararlılığından değil, ama, İngiliz ve Fransız diplomatlarının yanıltıcı argümanlarına kandığından dolayı tenkit edilecektir. Musul'un İngiltere'ye muhtemel terkine kızmış olan muhalefetin önde gelen kişileri, bu kere Irak ve Suriye'nin de tekrar alınması maksadıyla çatışmaların yeniden başlatılmasını isteyecek kadar ileri gideceklerdir. Meclis'te "silâh başına! Bunlar vatani kâfirlere satıyorlar" çığlıkları işitilecektir. Ancak, Hükümetin izlediği siyasetin en gürültücü muhaliflerinden biri olan mebus Ali Şükrü'nün, öldürülmesinden sonradır ki karışıklık sükûn bulmaya başlayacaktır.⁹⁶

1 Nisan 1923. Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinin yarattığı olumsuz havanın da etkisiyle, 1 Nisan 1923'te Meclis, seçimin yenilenmesine karar vermiştir.⁹⁷

4 Nisan 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiseri Tuğamiral Mark Lambert Bristol, Washington'a rapor gönderdi: TBMM'nin 1 Nisan'da feshedilmesi olayı, esasen, *önergenin sunulduğu haliyle Mustafa Kemal tarafından başarıyla yürütülen bir hükümet darbesi niteliğindedir. Muhalefet grubu lideri Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in azmettirmesiyle ortadan kaldırıldığına dair haberler dolaşmakta.*⁹⁸

22 Nisan 1923. İspanyol *La Libertad* gazetesi yazıyor: *Türk heyetinin Belgrat'tan geçişi sırasında İsmet Paşa, bir açıklama daha yapmıştır. Verdiği bir röportajda, Lozan'a iyi niyetlerle gittiklerini ve mümkün olan bütün tavizleri vereceklerini söylemiştir. İsmet Paşa, müttefiklerin uzlaşmazlığı sürdürmeleri*

⁹² T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1339 (1923), Cilt 3, s. 1310.

⁹³ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 286.

⁹⁴ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 555.

⁹⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 555. Bu veri, Britanyaca "aşırı" tavsif edilen Misak-ı Millîcilerin kuvvetli olduğu Birinci Meclis, Britanyaca "ılımlı" tavsif edilen Mustafa Kemal tarafından niçin tasfiye edilmiştir sualine verilecek doğru cevabın bir cüzünü teşkil eder.

⁹⁶ Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 108-109.

⁹⁷ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2003, s. 511.

⁹⁸ Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 116-117. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Örneğin, İsmet İnönü, Garb Cephesi Kumandanı olduğu devrede (Mart 1922), Mustafa Kemal'i askerî darbeden vazgeçirdiğini belirtmiştir: Sabahattin Selek, *İsmet İnönü: Hatıralar*, 1987, c. 2, s. 107-108. İngiliz Gizli İstihbarat Teşkilâtının 23 Ağustos 1922 tarihli 5 aylık (Nisan-Ağustos) gizli raporundan: [...] Mustafa Kemal, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İttihadçı olması halinde, dağıtılması gerekeceğini söyledi." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, c. 4, s. 354. Silahlı hükümet darbesi şekli-i hareketi elbette mahzurluydu fakat Ali Şükrü'nün öldürtülmesiyle meydana getirilen komplikasyon, Birinci Meclis'in tasfiyesi için muhtaç olunan ortamı sağlamıştır denilebilir.

*durumunda Türk heyetinin hemen konferanstan çekileceğini ve bu kararın dostane ilişkilerin kesilmesi veya yeni bir savaşın başlaması anlamına gelmeyeceğini de sözlerine eklemiştir.*⁹⁹

23 Nisan 1923. Konferansın yeniden açılışının İsmet Paşa'nın teklifi üzerine 23 Nisan'da yapılmasının kabul edilmesi, müttefiklerin Ankara Milli Meclisi'ne güzel bir jesti olmuştur.¹⁰⁰

27 Temmuz 1923. ABD'nin İstanbul Fevkalâde Komiserliği Askerî Ataşesi: Nisan ayında başlayan seçimler henüz tamamlanmadı ama 280 mebustan 206'sı seçildi. Bu sayı, Lozan Antlaşmasının onaylanması için yeterlidir.¹⁰¹

Birinci Meclis'de hakikî İngiliz aleyhtarları bulunuyordu. İlimli Mustafa Kemal, meclisteki muhalifi müfrit grub için; *ordunun Sakarya Savaşı'ndan sonra uzun süre düşmana karşı saldırıya geçmemesini eleştirdiler. Düşmanın sadece Yunanlar olmadığını İngilizlere de saldırmamız gerektiğini öne sürdüler* diyecektir.¹⁰² Hatırlanacak olursa Mustafa Kemal, Kontrollü Büyük Taarruzda orduyu frenlemişti.¹⁰³ Dahası, Mustafa Kemal; Batı Anadolu'daki Yunan'a saldıran fakat Britanya'ya karşı tetik disiplini gösteren Kontrollü Büyük Taarruzdan sonra mezkûr muhalif grubu tasfiye etmiştir.

20 Ağustos 1923. ABD Donanması İstihbarat Subayı rapor kaleme aldı: [...] *Milli Meclis şu anda Lozan Antlaşmasını değerlendirmektedir, ancak tartışmaların ve onay için oylama sürecinin sadece formaliteden ibaret olması beklenmektedir. Kemal Paşa oybirliğiyle meclis başkanlığına seçildi ve bu da onu, partisinde ve hükümette hakiki bir diktatör haline getirdi.* [...] ¹⁰⁴

Lozan İkinci Safhada (23 Nisan-24 Temmuz 1923) Mütakabiliyet

Müttefikler, Lozan Konferansının ikinci safhasını açmazdan evvel 21 Mart 1923'de Londra'da basına kapalı takriben bir hafta süren konferans tertiblemişti. TBMM Hükümetinin cevabî andlaşma tasarısını müzakere etmişler ve müşterek karara varmışlardır. Britanya, başmurahtas olarak Hariciye Nazırı Lord Curzon'u değil İstanbul Fevkalade Komiseri Sör Horace Rumbold'u tayin etmiştir. Alacaklarını almış, galib devlet tavrı. TBMM Hükümeti ise ilk safhada olduğu gibi yine Hariciye Vekili Mirliva İsmet'i (İnönü) başmurahtas tayin etmiştir.¹⁰⁵

TBMM Hükümeti Başmurahtası Hariciye Vekili Mirliva İsmet (İnönü), Lozan Konferansının ikinci safhasında da hiçbir komisyonun riyasetini elde edememiştir. Britanya'nın ve Fransa'nın sabık İstanbul fevkalade komiserleri (ki fevkalade komiserlik rütbece büyükelçiliğin astıdır) Rumbold ve General Pellé;

⁹⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 565. Başmurahtas İsmet, Belgrad mahreçli bu haberi, 24 Nisan günü Lozan Konferansında tekdiz edecektir (Tüylü-Turan, 2019, s. 566).

¹⁰⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 565.

¹⁰¹ Kıymet Yasavul, *Amerikan Dışışleri Bakanlığı Belgelerinde Türkiye'deki Siyasal Gelişmeler (1918-1925)* [Yüksek Lisans Tezi], 2021, s. 119.

¹⁰² Bülent Bilmez, *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları*, 2013, s. 19.

¹⁰³ Fransa Başvekili Raymond Poincaré'nin 22 Eylül 1922 tarihli ifadesi: "[İstanbul Fevkalade Komiseri General] Pellé'nin telgrafına göre, Mustafa Kemal kuvvetleri ileri yürümek istiyor. Mustafa Kemal onları frenlemeğe çalışıyor." Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, 2000, s. CXVII. Franklin-Bouillon'un 16 Ekim 1922'de Paris matbuatına beyanatı: "Mustafa Kemal Paşa, savaşabileceği halde, hatta muzaffer ordularınca savaşa itildiği halde onları durdurmayı bildi." Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1996, c. 4, s. 757.

¹⁰⁴ Ali Satan, Mervener Tuzak & Kıymet Yasavul, *Türk'ün Dönüşü*, 2023, s. 283.

¹⁰⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 562-563.

komisyonlara dönüşümlü başkanlık etmişlerdir.¹⁰⁶ Diğer bir deyişle Müttefikler, başmurahhas tayin ettikleri İstanbul fevkalade komiserlerini, TBMM Hükümetinin Hariciye Vekiline denk saymışlardır.

TBMM Murahhas Heyetinde (23 Nisan-24 Temmuz 1923) Bir İngiliz Ajanı

16 Nisan 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *İsmet Paşa'nın başkanlık edeceği heyette Rıza Nur Bey, Asım Bey ve Reşat Nihat Bey yer almaktadır.*¹⁰⁷

İngiliz ajanı Doktor Nihad Reşad'ın (Belger) kod adı, A.H.206 idi.¹⁰⁸

Lozan'da Arazi Tavizi

5 Haziran 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* yazıyor: *Lozan'daki politika komitesinin 4 Haziran tarihli toplantısında Trakya'daki Türk-Yunan sınırı, nihai olarak düzenlenmiştir. Türkler, Karaağaç'taki üç köyün sahibi olmuşlardır ve Meis Adası, İtalya egemenliğine girmiştir.*¹⁰⁹

28 Temmuz 1923. İspanyol *El Sol* ve *La Voz* nam gazeteler: *Ankara milliyetçilerinin büyük topraklar (Arabistan, Mezopotamya, Filistin ve Suriye) kaybetti.*¹¹⁰

Akşam gazetesi muhabiri olarak Lozan'da Yakın Doğu İşleri Konferansını takib eden Ali Naci (Karacan) yazıyor: *İsmet Paşa hayret verici bir sükûnetle, hiçbir şey olmamış gibi konuşuyordu: [...] Toprak meselelerinin hepsi halledildi. Bu meselelerde kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. [...]*¹¹¹

Lozan'da Dış Borçlar ve Muvakkat Yarı Bağımlılığın Kabulü

*Fakat Antlaşmayla dahi tam bağımsızlığı hemen elde ettiğimiz söylenemez: Düyun-u Umumiye kalmıştır. Hayli indirilmesine rağmen, Türkiye ağır bir borç yükü altına girmiştir. İmtiyazlı şirketler, karşılıklı görüşmelerle hayli avantajlar sağlamışlardır. Türkiye, beş yıl süreyle gümrüklerine egemen değildir. Bir Merkez Bankası bile yoktur. Bütün bunlar zaman içinde çözülecektir.*¹¹²

Dış Borçların Taksimi Meselesi. *Lozan'da borçlar konusunda Türk delegelerinin yaptığı öneri, [zaten daha evvel] 1919 yılı başlarında Paris'te bulunan İtilâf temsilcileri tarafından ileri sürülmüş ve daha da önemlisi bu öneri kabul görmüştü. 1919 yılı Ocak ayında İtilâf Devletleri, borçların Osmanlı Devleti ile ayrılan devletler arasında paylaşılması suretiyle ödenmesine razı olmuşlardı.*¹¹³

¹⁰⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 566.

¹⁰⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 565.

¹⁰⁸ Rıfat N. Bali, *Satvet Lütüfi Tozan*, 2018, s. 365. Mason doktor Veli Behçet Kurtoğlu: "Prof.Dr.Nihat Reşat Belger Haris, namussuz bir adamdır. I. Dünya harbinde düşmanların Çanakkale siperlerine attıkları Bozguncu beyannameleri Türkçeye tercüme etmiş ve öylece de basılmıştır. Vatan hainidir." Şeref Etker. (2001). *"Türk Hekimleri Biyografisi: Veli Behçet Kurtoğlu Notları"*, *Kebikeç*, Sayı 12, s. 289.

¹⁰⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 378.

¹¹⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 607.

¹¹¹ Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, 1993, s. 198.

¹¹² Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 403.

¹¹³ FO, 371/4169, 16071, "Osmanlı Devleti ve Barışın Mali Koşulları"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 745, dipnot 2679.

Doğu Trakya Hududunda Zedelenen Ulusal Egemenlik

Türkiye-Bulgaristan ve Türkiye-Yunanistan hududu, derinlik 30 kilometre olmak üzere askerden arındırılmıştır/silâhsızlandırılmıştır.¹¹⁴ Ulusal egemenliği kısıtlayıcı bu madde, 1937 senesinde mülga olacaktır.¹¹⁵

Boğazlar Meselesinde Zedelenen Ulusal Egemenlik

*Konferans başladığında, tek başına savaş başlatmaya yeterli olarak görülen Boğazlar sorunu bile Türk heyetinin tavizleri ile çözüme kavuşturulmuştu.*¹¹⁶

*Lozan'da Türkiye, barışı sağlayabilmek için Boğazların silâhsızlandırılmasını ve Boğazlar'dan geçişin Milletlerarası Komisyon'un kontrolüne bırakılmasını büyük bir ödün olarak kabul etmiştir.*¹¹⁷

*Sonuç olarak İtilaf Devletleri, Boğazlardaki düzenleme antlaşmasında, filen, ufak tefek değişikliklerle barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da bayrak farkı ve zaman gözetmeksizin tüm ticaret ve savaş gemilerine Boğazlardan geçiş özgürlüğü, sivil ve askerî uçaklara da Boğazlar üzerinde uçuş hakkı veren Sevr Antlaşması'ndaki koşulları korumayı başardılar. Boğazlardan geçişin güvencesi için Boğazları İtilaf Devletleri adına yöneten bir uluslararası komisyon örgütlendi. Lozan Antlaşması'na göre, Dardanella, Marmara Denizi ve Bosfor'dan geçit ve geçiş, bu bölgede barış zamanında olduğu gibi savaş zamanında da uçakların uçuş özgürlüğü ilkesi ilan edildi. Uluslararası Boğazlar Komisyonu bir Türk temsilcisinin başkanlığında çalışacaktır.*¹¹⁸

Lozan Antlaşması Türkiye için yaşamsal önemi bulunan bazı ekonomik ve siyasal sorunları çözümsüz bıraktı. Boğazlardaki yeni düzenlemenin saptanmasında, Türk diplomatları, emperyalist devletlerin baskısına boyun eğmişlerdi. Boğazlar Antlaşması, Türkiye'nin egemenliğini zedeliyordu.

Boğazların yönetimi uluslararası bir komisyona bırakılıyor, Boğazların Asya ve Avrupa kıyıları askerden arındırılıyor, İstanbul'daki Türk gamizonunun asker sayısı 12 000 kişi olarak sınırlandırılıyordu.

Büyük devletlerin savaş gemilerine barış ve savaş zamanlarında, günün ve gecenin her saatinde, hiçbir sınırlama ve önceden haber verme zorunluluğu olmadan Boğazlardan serbestçe geçiş hakkı tanıyan yeni Boğazlar Antlaşması, Karadeniz devletlerinin ve ilk sırada da Sovyetler Birliği'nin güvenliği bakımından dolaysız bir tehdit yaratmaktaydı.

Konferansın kabul ettiği antlaşmayı yorumlayan "Lord Curzon ve Lozan" başlıklı yazısında İngiliz dergisi *İki Haftalık*'ta şöyle deniliyordu: "Savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş koşulları, üç olasılık karşısında da durumun lehimize olacağını kanıtlamaktadır. Eğer biz Rusya'yla savaş durumunda olursak ve Türkiye yansız kalırsa, tüm İngiliz filosu Karadeniz'e özgürce geçiş hakkından yararlanacaktır. Eğer Türkiye bizim yanımızda savaşa katılırsa, İngiliz deniz güçleri daha büyük bir hareket serbestliğinden yararlanacaktır. Ve son olasılık olarak, eğer Türkiye'nin düşmanımız olacağını varsayarsak, kuşkusuz, filomuzun geçişine engel olmaya çalışılacak, fakat gemilerimizin zor kullanarak geçmesine hiçbir şey engel olamayacaktır. Geçmişte İngiliz diplomasisi sık

¹¹⁴ Müzehher Yamaç, *Lozan Görüşmelerinde Trakya Sınır Sorunu ve Fransız Basınında Yer Alması*, 2023, s. 719.

¹¹⁵ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1478.

¹¹⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 511. Boğazlar meselesini ilk safhada çözüme kavuşturan Britanya, Lozan'ın ikinci safhasına Hariciye Nazırı Lord Curzon'u değil, İstanbul Fevkalade Komiseri Horace Rumbold'u başmurahtan gönderecekti. Dahası, Boğazlar meselesi halledilmiş olduğu için, Müttefik ve Balkan bloklarına karşı TBMM Hükümetinin denge unsuru olarak kullanabileceği Sovyet Rusya, Lozan Konferansı ikinci safhasına davet edilmeyecekti (La Libertad, 24 April 1923, s. 1; akt., Tüylü-Turan, 2019, s. 564).

¹¹⁷ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1456.

¹¹⁸ A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 327. İktibasdaki yurğu tarafımıza aittir.

sık çürük tahtaya bastı; fakat Boğazlar konusundaki bu antlaşmaya ilişkin olarak tarih bize bu türden bir kınama yöneltmeyecektir...”

Sovyet hükûmeti, Lozan Barış Konferansı'nda imzalanan Boğazlar Antlaşması'nı onaylamayı reddetti.

Türkiye Lozan'da yabancı sermayeye ekonomik bağımlılıktan ve herşeyden önce de sultan rejiminin ağır mirası olan devlet borçlarından kurtulmayı başaramadı. Borçların tutsaklığından kurtulmadıkça Türkiye'nin emperyalist zulüm ve baskıdan kurtulamayacağı açıldı.¹¹⁹

Lozan Andlaşmasında Müttefikler Lehine Adlî Maddeler

5 Haziran 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi: TBMM Hükûmeti Murahhas Heyeti, *Lahey Mahkemesinin vereceği hukukî tavsiyelere uymayı kabul etmiştir.*¹²⁰

6 Haziran 1923. İspanyol *El Sol* ve *La Accion* nam gazeteler yazıyorlar: *Lozan'da Türk kanunlarının muhtemel aşırı sınırlamalarından yabancıları koruyan hukuk deklarasyonu üzerinde anlaşıldığı bildirilmiştir. Yapılacak olan düzenleme ile 5 yıldan kısa olmamak kaydıyla Türkiye, büyük savaşta yer almayan tarafsız ülkelerden dört veya daha fazla Avrupalı danışmanı, Uluslararası Hukuk Mahkemesine görevlendirecekti. Bu danışmanlar, Adliye Vekâleti aracılığı ile Türk Hükûmeti'ne bağlı olacaklar ve İstanbul veya İzmir'de oturacaklar. Sicil, ticari ve suç mahkemelerinde denetim yapacaklar ve gerekli hallerde Adliye Vekâleti ile yazışacaklar. Kanunların uygulanması ile ortaya çıkacak bütün dosyaları edinme hakları olacak. Türk vatandaşları arasındaki davalara erişim hakları da olacaktır.*¹²¹

10 Temmuz 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Yabancıların davaları Türk mahkemelerinde görülecekti ancak bu mahkemelerde 5 yıl boyunca yabancı memurlar denetim yapacaktır.*¹²²

*Lozan Antlaşması'nda işgal dönemi adli müesseseleri tarafından verilen kararlar tanındıysa da bu kararların temyiz ve tazminine imkân sağlandı. Yalnız dikkat çekici olan nokta tazmin ve temyiz işlemlerinin İtilâf Devletleri ile TBMM temsilcilerinden oluşacak olan Karma Mahkemelere havale edilmesidir. İtilâf Devletleri bu maddelerle kendilerini teminat altına alıyorlardı. Bu durum Lozan'daki Türk temsilcilerin gözünden kaçmıştı.*¹²³

Örneğin bizzat İsmet İnönü'nün 24 Temmuz 1957'de açıkça belirteceği üzere; ABD senatosu, Lozan Andlaşması'nı hiçbir vakit tasdik etmemiştir. Binaenaleyh ABD ile Kemalist Türkiye arasındaki adlî kapitülasyonlar kaldırılmamış bilakis *her çeşit dostluk muahedeleri imza edilmiştir.*¹²⁴

Lozan Andlaşmasında Müttefikler Lehine İktisadî 3 Madde

16 Mayıs 1923. İngiliz yarı resmî *The Times* gazetesi, “Lozan'da Dostane Tutum” sernameli makale neşretti:

¹¹⁹ A. M. Şamsutdinov, *Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi*, 1999, s. 338-339. İktibasdaki vurgular tarafımıza aittir.

¹²⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 593.

¹²¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 594.

¹²² Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 601. 5 sene içinde Roma-Germen hukuku, Türkiye'ye çeviri-transfer edilecektir.

¹²³ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 651.

¹²⁴ İlhan Turan, *İsmet İnönü: Lozan Barış Konferansı (Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj, Anı ve Söyleşileri)*, 2010, s. 238.

Bu sabah üçüncü komite, ekonomi uzmanlarının, kendilerine sevk edilen iktisadi maddelerle ilgili raporlarını değerlendirdi. Türkler, belki de Müttefiklerin neredeyse sabırlarının sonuna geldiğini sezerek tekrar olağandışı dostane tutumlarını sergilediler.

Madde 78’de tarih değiştirildi. Bu madde:

Bu bölümün hükümleri, 1 Ağustos 1914 tarihinden önce, öteki akit tarafların hükümetleri ya da uyrukları tarafından, mallar, hakları ve çıkarlarıyla ilgili olarak, Osmanlı Hükümetine karşı yapılmış olan istemlere ya da açılmış davalara halel getirmeyecektir. Bu istemler ya da davalar, aynı koşullar altında, Türk Hükümetine karşı sürdürülecektir.

Tarih şu an, belge düzenleyen kişinin değil, bir muhabirin önerisi ile sadece Büyük Güçlerin değil, bugün de mutabık olduğu üzere, yeri geldiğinde aynı zamanda Romanya ve Sırbistan’ın da avantajına olarak Türkiye’nin savaşa girdiği tarih olan 29 Ekim 1914 şeklinde değiştirildi.

Madde 87’de Türkler ilk kez sonunda İstanbul Hükümeti’nin fiiliyatını prensipte kabul etti. Madde:

Müttefik uyrukları ile Türkler arasındaki sözleşmeler, Müttefik uyrukları ve Osmanlı İmparatorluk Hükümeti veyahut Müttefik Güçleri’nin işgal makamları arasında 30 Ekim 1918 tarihinden sonra yürürlüğe giren sözleşmeler gibi geçerli sayılır ve umumi hukuka tabidir. Bu maddenin amacı bakımından, bir olan ve Müttefik çıkarlarının ağır bastığı şirketler Müttefik uyrukları olarak kabul edilecektir.

Bu ve çeşitli maddeler “çekidüzen verilmek” üzere uzmanlara geri gönderildi ama uzmanlar tarafından haklı olarak bir zafer olarak değerlendirilen hayat sigortası ilavesi de dâhil iktisadi hükümler bir bütün olarak şaşırtıcı bir kolaylıkla onaylandı.

Mütarekeden bu yana bir temsilci tarafından tescil edilen yaklaşık yedi yüz İngiliz ve Amerikan patenti ve ticari markası da dâhil olmak üzere, Osmanlı İmparatorluk Hükümeti tarafından verilen patentleri vb. onaylayan 107. Madde, başlangıçta bunu reddeden Türkler tarafından, bu patentlerin yeniden tescil edilmesi gerekmesine rağmen, İstanbul Hükümeti altında geçerli olduklarını orijinal tarihlerin hâlâ geçerli olduğu anlayışıyla kabul edilmiştir.

Yabancı kitapların ucuz tercümelerine olan hevesleri ile Türkler, Müttefiklerin, fikir ve sanat eserlerinin korunmasına dair uluslararası mukaveleleri değiştirmelerini istedi. Bunu başaramadıkları takdirde, sözleşmelere taraf olan tüm ülkelerle ayrı ayrı anlaşmalar yapmayı öneriyorlar. Uzmanlar Hasan Bey’i bunun gereksiz bir enerji harcaması olduğu konusunda ikna etmeye çalışacaklardır. Siyasi Komite’nin yarınki oturumu daha heyecanlı geçeceğe benziyor.¹²⁵

Feragat-ı Tamirat

18 Mayıs 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *17 Mayıs’ta Yunan orduları kumandanı, Yunan Hükümeti’ni Türklere tamirat ödemeyi kabul etmeleri durumunda Atina’ya yürümekle tehdit etmiştir. O’na göre, aksine Türklerin Küçük Asya’dan kovulan 400.000 mülteci için Yunanistan’a tazminat ödemesi gerekiyor.*¹²⁶

27 Mayıs 1923. İspanyol *El Sol* gazetesi yazıyor: *İsmet Paşa’nın Yunanistan’ın mali durumunu düşünerek tazminatın metalik olarak ödenmesi talebinden vazgeçtiklerini ve müttefiklerin de bekleyen diğer konularda bu tavizi göz önüne alacaklarını söylediği ifade edilmiştir. Müttefikler de İsmet Paşa’nın sözlerini onaylamışlardır.*¹²⁷

¹²⁵ Ali Satan, Mervener Tuzak & Kıymet Yasavul, *Türk’ün Dönüşü*, 2023, s. 171-172.

¹²⁶ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 597.

¹²⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 571. "Yunan sürülerinin bedbaht Anadolumuzda yaptıkları tahribât o kadar azîmdir, ki 225 milyon lira küçük bir kısmını bile

28 Mayıs 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Türk-Yunan antlaşmasının maddelerini hukuk danışmanları hazırlayacak. Oldukça büyük bir taviz vermesi nedeniyle milliyetçilerin kendisine kızgın olduğu İsmet Paşa, herhangi bir açıklama yapmayı reddetmiştir. Yunan delegeler ise 26 Mayıs'ta elde edilen sonuçtan memnun kalmışlardır.*¹²⁸

*Türklerle Yunanlılar arasındaki tazminat ve tamirat ödenmesi sorunu, müttefiklerin kendi alacakları savaş tazminatlarından [15 milyon altın liradan] vazgeçmesi ve General Pelle'nin taraflarla birebir görüşmeleri sayesinde aşılmıştır.*¹²⁹

19 Temmuz 1923. İspanyol matbuatı yazıyor: *Yunan ordularının Türkiye'ye verdikleri zararların tazmini için Karaağaç köyü 15 Eylül 1923'te Türkiye'ye iade edilecektir.*¹³⁰

*Lozan Antlaşması ile hem Türkiye, hem de Yunanistan dışındaki İtilâf Devletleri, gerek Türkiye ile bu devletlerin, gerek (tüzel kişiler de kapsamı içine girmek üzere) onların uyrukları, 1 Ağustos 1914 günü ile Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe konulacağı gün arasında geçen süre içindeki savaş eylemleri, el koyma, kullanım ya da müsadere önlemleri yüzünden doğan kayıp, zarar ve ziyanlar nedeniyle her türlü para istemlerinden, karşılıklı olarak vazgeçtiler. Bundan dolayı Türkiye, Osmanlı Hükûmeti tarafından İngiltere'ye ismarlanmış olup İngiliz Hükûmeti tarafından 1914 yılında müsadere edilmiş savaş gemileri için ödenmiş bulunan paraların iadesini istemeyecekti. Gerek Türkiye gerekse İtilâf Devletleri, 1. Dünya Savaşı ve sonrasında karşılıklı olarak birbirleri aleyhine aldıkları tedbirlerden mütevellit istemlerden karşılıklı olarak feragat ettiler. Böylece işgal döneminde maruz kalınan kayıpların telafisi olanaksız hale geldi.*¹³¹

1 Ekim 1923 tarihinde Galata rıhtımında bekleyen Arabic gemisinde "mütareke gereğince" İtilâf Devletlerinin el koyduğu savaş malzemeleri dahil bütün mühimmatın Türklere teslim edildiğine dair bir tutanak düzenlendi. Bu tutanağı İngiliz General Harington, İtalyan General Mombelli ve Fransız General Charpy ile birlikte TBMM adına Selâhattin Âdil Paşa imzaladılar. Şunu belirtmekte yarar vardır ki; işgal kuvvetleri tarafından el konulan malları sadece teslim aldığına dair imza atan Selâhattin Âdil Paşa, resmî ve özel şahısların işgal döneminde maruz kaldığı kayıplardan vazgeçmediğini göstermek istediye de Lozan Antlaşması'ndan sonra işgal dönemi uygulamaları ile ilgili hak talebinde bulunmak imkânsız hale geldi.¹³²

2 Ekim 1923 tarihinde Harington'a bir mektup yazan Selâhattin Âdil Paşa İtilâf Devletlerinin işgal döneminde el koyduklarını, uluslararası teamüllere göre teslim etmediklerini vurgulayarak Türk Hükûmeti'nin, İtilâf Devletleri tarafından yapılan savunmaları kabul etmeyeceğini bildirdi. Selâhattin Âdil Paşa'nın bu sözleri İngiliz Hükûmeti'nin ağına gitmiş olacak ki; işgal kuvvetlerinin ayrılmasından sonra Henderson'a bir talimat gönderen İngiliz Hükûmeti, Fransız ve İtalyan meslektaşları ile uyum içerisinde Türk temsilcilerine cevap verilmesini emretti. Ancak şu ana kadar ulaşılabildiğimiz İngiliz belgelerinden böyle bir cevap verilmediği

tazmin ve ta'mir edemez." *Tevhîd-i Efkâr*, 12 Teşrîn-i sâni 1337-1921, Numero 3182-154, *Anadoludaki Tahrîbat Hesâb Edildi Mi?*, s. 1. 1921 harb-darb senesinde 225 milyon lira ne anlama gelirdi? Şöyle ki 13 Kasım 1921 tarihli habere göre İstanbul'daki muhterik (yanmış) Makbul İbrâhim Paşa Câmi, "diyânetperver esnaf" tarafından 12.000 liraya ihya edilmişti: *Tevhîd-i Efkâr*, 13 Teşrîn-i sâni 1921, *Muavenecilerimizin Hamiyet-i Dindaranesi*, s. 1.

¹²⁸ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 572. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹²⁹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 598.

¹³⁰ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 603, dipnot 2555. Rumelili ağırlıklı TBMM Hükûmeti hesabına göre, Karaağaç nam Rumeli köyü, Anadolu'da yok edilmiş binlerce köye fazlasıyla bedeldi herhalde.

¹³¹ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 815-816. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹³² FO, 371/9164, E 9814, "Harington'dan Savaş Bakanlığı'na 7 Ağustos 1923 Tarihli Telgraf"; Aktaran: Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 816. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

anlaşılmaktadır. Belki de İngiliz temsilcileri gerginliği arttıracak böyle bir cevaba gereksinim duymamışlardı. Zira Lozan Antlaşması, İtilaf Devletlerinin işgal dönemi uygulamalarının üzerine kırmızı bir çizgi çekmişti.¹³³

26 Temmuz 1923. Yunan matbuatı, Başmurahtas Venizelos'un Atina'daki Darbeci Albaylar Cuntası Hükümetine gönderdiği telgrafi neşretti: *Her halükârda Yunan ordusunu tekrar harekâta hazır halde tutarak Lozan'da bulunan Yunan delegelere "dürüst bir barış" akdetme şansı tanıyan ihtilalin "gururlu olması gerektiği"*ni belirtmeliyim. Lozan Andlaşması *"Helen zaferi"* şeklinde değerlendirilebilecektir.¹³⁴

27 Temmuz 1923. İspanyol *La Voz* ve *El Globo* nam gazeteler yazıyorlar: *Yunan tarafında Lozan Antlaşması, Türk diplomasisinin bir zaferi olarak değerlendiriliyor ve Yunanistan'da iyi karşılanmamıştır. Yunan askeri çevreleri de antlaşmadan hoşnutsuz olmuşlardır. Yunanistan'da durum iç açıcı değildir ve bir hükümet darbesinin gerçekleşmesinden korkuluyor*.¹³⁵

Müttefik Tebaasına İmtiyaz

İtilâf Devletleri Lozan Antlaşması sırasında taleplerini Türk heyetine kabul ettirebilmek maksadıyla İstanbul ve Boğazların tahliyesi ile ilgili meseleleri sürüncemede bıraktılar. Buna karşın TBMM ise tahliye meselesinin bir an evel görüşülerek karara bağlanmasında ısrar ediyordu. Karşılıklı müzakerelerin ardından İtilâf kuvvetlerinin Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra İstanbul'u tahliyesini, Boğazlar Mukavelesi yürürlüğe girinceye, 31 Aralık 1923 tarihine kadar İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Türk karasularında birer kruvazör ve ikişer destroyer bulundurmalarını içeren bir tahliye protokolü hazırlandı. Bu protokol, "İngiliz, Fransız ve İtalyan Kuvvetlerinin İşgal Etmiş Bulundukları Türk Topraklarının Boşaltılmasına İlişkin Protokol ve Bildiri" başlığı altında imzalanarak kabul edildi. Buna göre İtilâf kuvvetleri altı hafta içerisinde Marmara Denizi ve Boğazlardan çekilecek, işgal altında bulunan her çeşit taşınmaz mallar, işgal kuvvetlerinin elinde bulunan Türk savaş gemileri (Yavuz zırhlısı dahil), her türlü harp malzemesi Türk makamlarına teslim edilecekti.

Tahliye esnasında hiçbir olaya meydan vermemek amacıyla gerekli tedbirler Türk ve Müttefik askerî makamları tarafından görüş birliğiyle alınacaktı. Ayrıca Türk Hükûmeti barış antlaşmasının yürürlüğe konulmasını beklemeksizin bu antlaşmayı imzalamış devletlerin uyruklarının Lozan Antlaşması'nın 69., 72., 77., ve 91. maddelerinden ve ikamet sözleşmesi hükümlerinden yararlanmalarını kabul ediyordu. Son olarak İngiliz Hükûmetiyle Türk Hükûmeti sınırlar belirleninceye kadar korunması hüküm altına alınmış olan status quo'yu [statükoyu, halihazır] değiştirecek bir şey yapmamayı taahhüt ediyorlardı.¹³⁶

¹³³ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 816-817. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir.

¹³⁴ Ali Satan, Mervener Tuzak & Kıymet Yasavul, *Türk'ün Dönüşü*, 2023, s. 251-252. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Lozan Muahdesinin 59'uncu maddesi, "anlaşmayı mümkün kılan paradoksal formül" suretinde "bizzat Venizelos tarafından tasarlanmıştı". Andrew Dalby, *Eleftherios Venizelos*, 2014, s. 149. "Lord Curzon'un [Lozan Konferansı] ilk oturumdaki ödün vermez tavrı sebebiyle İsmet Paşa, Karaağaç'ın Yunanistan'a verilmesini kabul etmişti. Venizelos aynı dirayetle bu sefer, maddi bir tazminat yerine Karaağaç'ın Türklere iade edilmesini önerdi." Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1923*, 2012, s. 43. İktibasdaki vurgu tarafımıza aittir. Lozan Muahdesi, madde 59: "Diğer taraftan Türkiye, Yunanistanın harbin temadisinden ve bunun netayicinden mütevellit vaziyeti mâliyesini nazarı dikkate alarak tamirat hususunda Yunanistan Hükümetine karşı her türlü mutalebattan sureti katiyede feragat eder."

¹³⁵ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 607. Kemalistlerin Sevr'e nazaran daha az tavizkâr Lozan'ı fevkalade abartarak Türkiye efkâr-ı umumiyesini kendi lehlerine manipüle ettikleri gibi, Venizelistler de Lozan'ı Helen zaferi şeklinde takdime çalışmışlardır gibi görünüyor.

¹³⁶ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 962, dipnot 3487. Trakya, payitaht İstanbul ve Boğazlar, Musul işgal altındayken mütareke yapılmış ve sulh konferansı masasına oturulmuştur. Hal böyleyken mezkûr mntıklar pazarlığa konu olmuşlardır.

Milletler Cemiyeti Sıhî Diktesini Kabul

15 Mayıs 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi: *Finans komisyonunun 14 Mayıs tarihli oturumunda, antlaşma taslağında sağlık konuları ile ilgili 129. ve sonraki maddeleri görüşülmüştür. Türkiye, doktorlarını Milletler Cemiyeti Hijyen Komitesi'nin dikte ettiği notaya göre seçeceğini bildirmiştir.*¹³⁷

İşbirlikçilere Aff-ı Umumî Yahut 150'lik Ceza Kontenjanı İstisnası

*Sonunda Curzon'un dediği olmuş, pek sınırlı kişilerin dışında, bütün işbirlikçiler; Lozan Antlaşması ile bağışlanmıştır. Böylece Curzon, İngiliz işbirlikçiliğinin cezasız kalan kârlı bir iş olduğunu islâm kamuoyuna göstermek fırsatını bulmuştur.*¹³⁸

Gümrükler

*1916 yılında Türkiye ilk kez gümrüklerini serbestçe saptamıştır. Lozan'da beş yıl bu târifinin değişmemesi kabul edilmiş, Türkiye 1929'da gümrüklerine egemen olmuştur.*¹³⁹ *Lozan'da da ekonomik bağımsızlık sorunu, ancak kademeli olarak çözülebilmiştir: Türkiye, gümrüklerine ancak beş yıl sonra egemen olabilecektir. Yabancı şirketlerin hakları ise, yedi yıl için garantilenmiştir. Türk ekonomisi hakkında bir kitap yazan Hershlag, Lozan'daki ödünlerin "1920'lerde memleketin gelişmesini ters yönde çok etkilediğini" yazar.*¹⁴⁰

Lozan'da Halife-Padişah Hükümeti Hakk-ı Hakimiyetinden Feragat

28 Mayıs 1923. İspanyol resmî *El Heraldo de Madrid* gazetesi yazıyor: *Konferansın 26 Mayıs tarihli toplantısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Libya üzerindeki bütün imtiyazları kaldırılmıştır.*¹⁴¹

Mustafa Kemal yönetimi, 1923 Lozan Andlaşmasıyla Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul etti.¹⁴²

¹³⁷ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 580.

¹³⁸ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 1, s. 158.

¹³⁹ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1367.

¹⁴⁰ Doğan Avcioğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi*, 1978, c. 4, s. 1369. Lozan Andlaşmasının Türkiye'deki "bağımsız ekonomik gelişmeyi sınırlayıcı hükümleri", 1929 Dünya İktisadî Buhranı sayesinde mülga olmuştur. Ama diğer taraftan CHP Tek-Parti yönetimi, kapitalist sistem dışında/tecrit edilmiş olduğu vechile buhrandan pek etkilenmeyen Sovyet Rusya'ya yakınlaşmıştır. "1929 yılındaki büyük dünya bunalımı, bir yandan Türkiye'yi ağır biçimde etkilerken, öte yandan böyle bir hareket serbestisi getirir. *İnkılâp ve Kadro* yazarı Şevket Süreyya Aydemir, kapitalizmin temellerini sarsan dünya bunalımını, Türkiye'de yarattığı büyük ekonomik sıkıntıya rağmen, mutlu bir olay olarak selâmlar: *Dünyanın büyük sanayici memleketlerinin içine düştükleri ve onları bir yapı değişmesine sürükleyen dünya bunalımının bizde yarattığı depresyonlara rağmen, Türkiye için ancak mutlu bir anlamı vardır.*" (Avcioğlu, 1978, c. 4, s. 1393-1394).

¹⁴¹ Esin Tüylü-Turan, *İspanyol Basınında Türk Milli Mücadelesi (1918-1923)* [Doktora Tezi], 2019, s. 592.

¹⁴² Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, 1978, s. 27, dipnot 4. Sevr Andlaşması madde 115: "Taraflar, İngiltere'nin 5 kasım 1914'de Kıbrıs adasını ilhakını tanırlar." (Kürkçüoğlu, 1978, s. 77). Diğer bir deyişle, TBMM Hükümeti Lozan murahhas heyeti, Sevr'in Kıbrıs'a müteallik maddesini kabul etmiştir.

Lozan: Sevr'in Tadil Edilmiş Biçimi

30 Aralık 1920. TBMM Hariciye Vekaleti, İngiliz mümessillerinin Karadeniz sahillerine son günlerde fevkalade teveccüh etmesine binaen TBMM memurîninin resmen nasıl muamele edeceklerine ilişkin, Dahiliye ve Müdafaa-yı Milliye vekaletlerine talimatname keşide etti. Hariciye Vekaleti'nin şu hedefi bilhassa mühimdir: *Her maddesinde milletimizin hayatına karşı bir kasd-ı mündemic bulunan Sevr Mu'âhdesi'nin ta'dîlini müzâkere edemeyiz. Bizim için onun külliye ilgâsı lâzımdır.*¹⁴³ Fakat Sevr projesinin tadil edilerek Lozan eşkaline dönüştürüldüğü ve bu bağlamda, TBMM Hükümetinin Aralık 1920'de izhar edilmiş haricî hedefine nazaran muvaffakiyetsizlik olduğu söylenebilir. Örneğin TBMM Reisi Mustafa Kemal'in Sevr'i tadil edici gizli sulh teklifine göre (Aralık 1920) TBMM Hükümeti hilafet-saltanat rejimini parçalıyordu¹⁴⁴. Bu şart, Lozan'dan evvel saltanatın ilgasıyla tahakkuk edecek; Lozan'dan sonra hilafetin ilgasıyla da kemale erdirilecektir.

30 Ocak 1921. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi (Çakmak), Sadrazam Ahmed Tevfik'e (Okday) telgraf keşide eyledi. TBMM'nin *Sevr ahitnamesini külliye reddetmiş* olduğunu bildiriyor.

Sevr'in Demiryolu Maddesi Lozan'da Tadil Edilmiştir. *Mudanya Konferansı'nın ardından İstanbul ve Trakya'da bulunan demiryolları da fiilen TBMM'nin denetimine geçti. Lozan Antlaşması'nda; Osmanlı Devleti'nden ayrılan topraklar üzerinde bulunan, gerek Osmanlı Hükûmeti'ne, gerek özel ortaklıklara ait demiryollarının başkasına devredilmesine ilişkin özel hükümlerle, ayrıcalık sahiplerini ilgilendiren ve personelin emekliliğine ilişkin akçalı hükümler saklı kalmak üzere demiryolları ve malzemelerinin eksiksiz ve olabildiğince iyi durumda bırakılması kararlaştırıldı. Bu yönüyle Sevr Antlaşması'ndaki hükümlerle benzerlik gösterse de Sevr'in diğer bağlayıcı hükümleri Lozan Antlaşması'nda yer almıyordu. Neticede, Türk topraklarından geçen demiryolları Türkiye'ye bırakıldı. Ancak demiryolları ayrıcalıkları, malzemeleri ve hisseleri ile ilgili tartışmalar Lozan Antlaşması'ndan sonra da devam edecekti.*¹⁴⁵

Lozan'da Misak-ı Millîyi İhlaller

Ayşe Hür:

Birinci maddeye giren Reis İbn Hani'den başlayarak Harim, Müslimiye, Meskene, sonra Fırat yolu, Der Zor, Çöl, nihayet Musul Vilayeti güney sınırına uzandığı düşünülen Suriye sınırı, Fransa ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi ile çözülmüş ancak o günlerde adı Sancak olan Hatay dışarıda bırakılmıştı. Bu "eksik parça" ancak 1939'da geri kazanıldı. Buna karşılık Süleymaniye, Kerkük ve Musul livaları bir dizi diplomatik hatadan sonra 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Anlaşması ile kesin olarak kaybedildi.

¹⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Türk Diplomatik Arşivi Belgelerinde Millî Mücadele Diplomasimiz (1919-1920)*, 2023, s. 485. Kemalist tarih yazarlarından, Türk Tarih Kurumu mensubu, CHP Tek-Parti yönetimi Manisa mebusu Yusuf Hikmet Bayur'un belirttiğine göre; Müttetikler, Yunan Anadolu'dan silâhla ihrac edilmeden evvel (Mart 1922'de) yeni bir sulh akdetmeye ve böylece Sevr'deki "öldürücü hükümlerin bir kısmını, yeni muahedede yaşatmaya çalış"mıştır: *Belleten*, Nisan 1937, Cilt 1, Sayı 2, s. 450. Sevr'in 100'den fazla sayıda mevaddı ya aynen ya da kısmen tadil edilerek Lozan'da kabul edilmiştir: Burak Turna. (2023, Ağustos 14). 1- SEVR ANLAŞMASI /LOZAN ANLAŞMASI KARŞILAŞTIRMASI.. [yazı dizisi]. twitter.com adresinden 2 Mayıs 2024 tarihinde edinilmiştir.

¹⁴⁴ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Otuz Senelik Siyasî Hatıralarım*, c. 3, s. 472; Aktaran: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, 1995, c. 3, s. 339. Hilafet-saltanat 1 Kasım 1922'de, Mustafa Kemal ve rüfekaı tarafından birbirinden ayrılacaktır. Demek ki hilafet-saltanatın ayrılması, Sevr'in hafifletilmesi için önerilen bir tavizdir. Dikkat edilirse, Lozan Konferansı'nın arefesinde saltanat hilafetten ayrılıp ilga edilecek; Sevr'in bazı maddelerini içermek bakımından Sevr'in tadil edilmiş versiyonu şeklinde değerlendirilebilecek olan Lozan Andlaşmasının imzalanmasını müteakiben de hilafet ilga edilecektir.

¹⁴⁵ Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, 2014, s. 725.

İkinci maddenin konusu olan Elviye-i Selase'den Kars ve Ardahan, 1917'de Çarlığın yerine geçen Sovyet Hükûmeti ile 3 Mart 1918 günü imzalanan Brest-Litovsk Barış Anlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmişti. Ancak bölge Kâzım Karabekir Paşa tarafından askerî zaferle kazanıldığı için maddede belirtilen serbest oylamaya gerek görülmedi. Batum ise, hem Kızıl Ordu ile çarpışmak göze alınmadığından hem de Sovyetlerden gelecek maddi ve askerî yardımın hatırına Sovyet Rusya'nın siyasi hinterlandında olan Gürcistan'a bırakıldı. Böylece Misak-ı Milli ihlal edildi.

Üçüncü maddeye göre Batı Trakya'nın hukuki durumu bölgede oturanların oylarıyla tayin edilecekti. Ancak Türkiye'nin halk oylaması isteğine İtilaf Devletleri ile Yugoslavya ve Romanya karşı çıktı ve oylama yapılmadı. Batı Trakya Türklerinin kaderlerine terk edilmesiyle madde ihlal edildi.

Dördüncü madde, 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın, 3 Mart 1924'te Hilafet'in ilgası ve 13 Ekim 1923'te Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle ihlal edildi. [...] ¹⁴⁶

Paul Dumont:

Şüphesiz tâvizde bulunmak, Misak-ı Millî'nin belirttiklerinin birazından vazgeçmek gerekmişti. Kilikya'yı boşaltmağa mecbur olan Fransızlar, yine de İskenderun Sancağı'nı muhafaza etmişti; yeni bir emre kadar İngilizler Musul'da kalıyordu; Boğazlar Türklere verilmişti, ama uluslararası bir komisyonun denetimi altında kalıyordu; yabancı teşebbüsler, hakikaten geçici kaydıyla, bazı ayrıcalıklardan istifade etmeye devam ediyordu; Müttefiklerin kapitülasyonlardan vazgeçmiş olmasına rağmen Ankara Hükûmeti, Türk adlî mercileri nezdinde Avrupalı müşavirler atanmasını kabul etmeye mecbur olmuştu. [...] ¹⁴⁷

29 Mart 1922. Fransız Komünist Partisi yayın organı *L'Humanité* gazetesi yazıyor: *Konferans, "savaş çıkaracak bir barış teklifi" hazırlamıştır. "Ankara Türkiye'si, Meclisinin ettiği yemini (Misak-ı Millî) bozmadan bu teklifi kabul edemeyecektir."* ¹⁴⁸ Diğer bir deyişle, Kontrollü Büyük Taarruza rağmen Misak-ı Millînin ihlal edildiği Lozan Andlaşması, 26 Mart 1922 mütareke teklifinin iyileştirilmiş halidir denilebilir.

¹⁴⁶ Ayşe Hür, *Mondros'tan Cumhuriyet'e Milli Mücadele'nin Öteki Tarihi*, 2019, s. 168.

¹⁴⁷ Paul Dumont, *Mustafa Kemal*, 1994, s. 110.

¹⁴⁸ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, 2023, s. 284. Müttefiklerin 26 Mart 1922 tarihli mütareke teklifinin şeraiti: "1- Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin refakatiyle (dört ay içerisinde) Batı Anadolu'yu terk edecek ve burada mutlak bir Türk hâkimiyeti sağlanacak. 2- Barışın yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul'daki tüm itilaf güçleri çekilecek ve yerlerini Türk birliklerine bırakacak. 3- Doğu Trakya'da Türk sınırı, Tekirdağ'dan Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısına uzanan hat olacak. Bu hattın batısı, İstanbul'un güvenliğini sağlamak adına askerden arındırılmış bir şekilde Yunanistan'a bırakılacak. 4- Başkentin (İstanbul'un) güvenliğini sağlamak adına Gelibolu yarımadasının kuzeyinde, Ege Denizi ile Marmara Denizi arasındaki hatta müttefik birlikleri bulunacak. Silahsız bölge haline getirilecek olan Çanakkale Boğazı kıyılarına hiçbir kuvvet giremeyecek. Boğazların denetimi için oluşturulacak olan Boğazlar Komisyonu'nun başında Türkiye olacak. Boğazlardan geçiş serbest olacak. 5- Müttefikler, uluslararası antlaşmalara uygun olarak Türkiye'deki ve Yunanistan'daki tüm azınlıkların güvenliklerini dil, din, ırk ayrılmaksızın eşit bir şekilde garanti altına alacak tedbirler önerecek. Türkiye'nin de kabul edilmesinin düşünüldüğü Milletler Cemiyeti bu tedbirlerin uygulanmasına nezaret etmek üzere hem Türkiye'ye hem de Yunanistan'a davet edilecek. 6- Türk ordusunun mevcudiyeti 85.000'e çıkarılacak ve Türkiye'nin doğrudan talep etmediği yabancı subay bulunmayacak. Gönüllü askerlik kademeli olarak geri getirilecek. 7- Maliye komisyonu kurulmayacak, Türk egemenliğine saygı gösterilecek. Barış yapılır yapılmaz Türk temsilcilerden oluşan komisyonlar kapitülasyonların yerini alacak olan bir yargı reformu hazırlayacak. Bu ana hatların ardından, müttefiklerin bu teklifi hazırlarken "Anadolu'da kendi sınırları içerisinde bağımsız ve kendi kendine yetebilen bir Türkiye kurmak istediklerini yüksek sesle dile getirdikleri" de ifade ediliyordu. Türkiye, aşağı yukarı bugünkü sınırları içerisinde Kafkaslardan Ege'ye, Akdeniz'den Karadeniz'e bağımsız bir ülke olacaktı. Artık ne Ermenistan'dan ne de Kürdistan'dan bahsediliyordu." Fatih Selçuk, *Dengeler Değişirken*, 2022, s. 322-323.

Bilinçli Suskunluk/Ketumiyet

Lozan Yakın Doğu İşleri Konferansı'nın kapalı kapılar ardındaki gizli pazarlıklara muttali kişilerin ortak bir tavrı müşahade edilmektedir:

Bütün bunları, Lozan'da evkaf işleri için müşavir olarak bulunan merhum Seniyeddin Başak Beyefendi'nin bildiği gibi, işlerin iç yüzünü ve hakikatini Tevfik Kâmil [*Koperler (ÖFA notu)*] Beyefendi de pekâlâ biliyordu. Kendilerine müteaddid defalar sorduğum halde ne tekzip ediyor ne de doğruluyorlardı. Tevfik Kâmil Beyefendi merhum ile aramızda "Hayım Naum Efendi meselesi" öyle bir hal almıştı ki, birbirimizi görünce "lades" der gibi, "Efendim, Hayım Naum Efendi'nin size selamı var" der idik. Tevfik Kâmil Beyefendi, kendisine has çelebi, nükteli gülüşü ile gülerdi. Nükteli ve müstehzî imalarından başka, Allah rahmet eylesin, hiçbir hâtıra, hiçbir vesika bırakmadan göçüp gitti.

En son hiçbir tarihî ve siyasî hâtırat bırakmadan giden, Sayın Reşid Saffet Atabinen de hariciyeci, mebus, o da Lozan Konferansı'nda müşavir... Üstelik iki dilde de sahib-i kalem (Türkçesi kuvvetli olduğu gibi Fransızcası da kuvvetli, hem konuşur, hem de yazardı.) Reşid Saffet Bey merhum da, Lozan Konferansı'nın kulislerinde yaşamış, muahedenin bütün inceliklerine vâkıf idi. Sanki isimleri geçen bu sayın kimseler sükût etmeye yemin etmişler, icbar edilmişlerdi. Yoksa Refet Paşa'nın ve Rauf Beyefendi'nin mazeretleri manasız...¹⁴⁹

¹⁴⁹ Münevver Ayaşlı, *İşittiklerim Gördüklerim Bildiklerim*, 2014, s. 17-18. Kibarzade Tevfik Kâmil Koperler, Karakaşî Selanik Dönmelerine aid Feyziye Mektebinden mezun olmuştur: Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM – II. Dönme 1923-1927*, 1998, c. 3, s. 410; Cengiz Şişman, *Suskunluğun Yükü*, 2016, s. 275. Lozan'da toplanan Yakın Doğu İşleri Konferansı TBMM delegasyonu ikinci murahhası Dr. Rıza Nur'un belirttiğine göre, Delegasyon genel sekreteri Reşid Saffet Atabinen, İngiliz başmurahhas Lord Curzon'a bilgi sızdırıyordu. Hain idi: Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, 2025, c. 2, s. 949. 26 Ocak 1921'de İttihadçı Reşid Saffet, Britanya Hariciye Nezâretini ziyaret etti. "İlimli" milliyetçi olduğunu belirtmiştir. Avrupa'daki İttihadçılar, Mustafa Kemal'e ılımlı davranması için haber göndermişlerdir. İngiltere'nin malî, askerî, ticarî kontrolü kısmen makbulmüş: Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2021, c. 4, s. 434, sonnot 22.